Pero Drakulić
KORAK DO SMRTI, 2. izd.

Izdavač
Srpsko narodno vijeće
Zagreb, Gajeva 7

Za izdavača
Milorad Pupovac

Tehničko uređenje
Tibor i partner d.o.o.

Motiv na naslovnici
IVICA ANTOLČIĆ, akademski slikar

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Knjiga je objavljena uz suglasnost obitelji Drakulić

CIP zapis je dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem .

ISBN 978-953-7442-15-6

PERO DRAKULIĆ

KORAK DO SMRTI

2. DOPUNJENO IZDANJE

Zagreb, 2014.

U znak poštovanja prema pokojnom
suprugu Draganu i uspomene na njegova oca,
mog svekra, Peru Drakulića, autora ove knjige

Protiv zločina

Zločina i zločinaca uvijek je bilo, njih ima i danas i bit će ih sutra. To su neosporne činjenice s kojima čovjek današnjice računa kad živi i kad se priprema za budući život. U vrijeme kad smo na pragu postindustrijskog društva, kad strojevima dirigiranim sa zemlje čeprkamo po površinama dalekih nebeskih tijela, kad je čovjek uspješno koraknuo mjesečevim stijenama, kad osvajamo ono što je bilo i za maštu predaleko, na našoj planeti, tu gdje žive civilizirani narodi, prepuni su ambari opasnosti i stovarišta smrti. Čovjek očito, živeći u proturječnostima ideja i sistema, u različitim ekonomskim i društvenim uvjetima, nije siguran i mora stalno misliti otkud mu i kakva opasnost prijeti, tko će ga i kada napasti, kakve mu katastrofe sprema po svemu sličan čovjek-brat, čovjek-nebrat.

Povijest čovječanstva – povijest je ratova. Povijest čovječanstva – povijest je zločina najrazličitijih vrsta, a apsurdno je da su najveći zločini počinjeni u vrijeme kad je čovječanstvo doseglo najviši stupanj svoga razvitka u materijalnoj proizvodnji, tj. kad je čovjek-nečovjeku, čovjek-zločincu i čovjek-zvijeri čovjek-izumitelj u ruke dao najmoćnija sredstva za ubijanje i mučenja. Nikad toliko groblja i grobova nije niklo kao u vrijeme najvećeg rata, onog što se odigrao prije tri desetljeća. Nikad takvih strašnih zločina čovjek nije počinio kao u to doba vladanja nasilja i smrti. Nikad se tako malo nije cijenio ljudski život kao u to doba kad je fašizam svijetu nametnuo svoju doktrinu smrti i uništenja. Nikad kao tada nismo s ove male planete istrijebili tako

mnogo ljudskih bića. Nikad ljudska povijest nije bila tako mračna i krvava. Nikad kao tada čovjek nije tako skupo platio svoje pravo da preživi i opstoji kao slobodan čovjek.

A kad su se utišali zvuci smrti i ratnih fanfara, čovječanstvo je za trenutak živjelo u iluzijama: da je došao kraj ratovima i opasnostima. Kasniji hod ljudske povijesti pokazao je da najveće pouke najvećeg rata nisu čovjeku bile dovoljne i da opet idemo ivicom najvećih opasnosti, kad je više nego ikada potrebno razvijati borbu za mir jer je svijet naoružan kao nikada ranije, kad se eksploziv namijenjen za uništenje ljudske jedinke mjeri na tone, kad atomi i hidrogenske bombe stravično upozoravaju na moguće kataklizme i smakove svijeta, kad na manjim ratištima uspješno isprobavaju efikasnost naprava za uništenje i mučenje, kad se za naoružanje daje više nego za obrazovanje, kad nauka dobrim dijelom kao sluškinja radi za vojske, a čovjek stisnut u malom prostoru ugroženih gradova osjeća sve veće otuđenje i prisluškuje korak mogućih opasnosti...

A poruke Vijetnama, a zatrpani logori Palestinaca, a upaljivi Srednji Istok, a fašizam Čilea, a patnje afričkog juga, a Angola, a opasnost iz vode i zraka, sa zemlje i iz njene utrobe, a strateški bombarderi što nebom putuju s tovarima hidrogenske smrti, a prijetnje čudaka i luđaka, a nove nacističke partije i pokreti, a zveckanje kukastog križa na tlu male Evrope i velike Amerike, a sukobi i eksplozije uzrokovane sve većim rastojanjem bogatih od siromašnih ...!!!

Svijet nije siguran i dugo neće biti siguran.

Zločin i danas živi.

Zločinci se rađaju iz raznih utroba suvremenog svijeta.

Zločin zabrinjava čovjeka-stvaraoca.

Zločin živi u našim sjećanjima, on je u našim brigama, na njega nas podsjećaju grobovi i groblja milijuna.

Na zločin nas podsjeća Kragujevac i Jasenovac, Gradiška i Zemun, Dachau i Buchenwald, Oswiecim i Trst, spaljena sela Vijetnama i mrtvi logori Palestinaca, poginuli crni drugovi u dalekoj Africi i zatočenici iz Čilea...

Zločin još živi – i protiv njega se treba boriti.

Mi, Jugoslaveni imamo mnogo razloga da budemo budni – jer smo skupo platili svoju slobodu. U njoj smo uzidali dva milijuna života, njoj smo darovali stotine tisuća mladića i djevojaka, dječaka i djevojčica i odraslih ljudi. U njoj su naše suze i naše patnje, naše smrti i tuge, naše strepnje i naša nadanja.

Mi imamo biljege o patnjama i smrtima.

Jedan od najvećih – Jasenovac.

Grobnica koju nam je darovao fašizam.

Sedamsto tisuća mrtvih.

A oko Jasenovca – niz stratišta i gubilišta, grobnice u kojima počivaju tisuće.

To su dubičke Krečane, kostajničke Bajića-jame, sunjsko Mrcinište, Banski Grabovac, sisačko groblje nevine djece, legenda o pogubljenju u glinskoj crkvi, devedeset tisuća umorenih u Staroj Gradiški...

Oko velike i najveće jugoslavenske grobnice – grobnice manje, ali velike za sjećanje u naredna stoljeća.

Jedna od njih – to su Bajića-jame, nedaleko Kostajnice.

Tu su fašisti u svom pohodu protiv čovjeka ubili oko dvije tisuće ljudi iz pitomih banijskih sela i susjedne Bosne.

Tu je ustaški nož carevao i presijecao ljudska nadanja, klao ljudske sanje o žetvi koja je obećavala bezbrižniju zimu.

Tu su brat uz brata, sin uz oca, drug uz druga... umirali seljaci s težačkim žuljevima na dlanovima, tu su padali radnici koji su htjeli živjeti od svoga rada, tu su nestajali golobradi dječaci i pogrbljeni starci...

Tu je cvjetao zločin i zemlju napajao krvlju čovjeka-patnika.

Tu su samo sretni i odvažni pojedinci uspjeli izmaći udaru krvničkog noža i pobjeći iz zagrljaja smrti.

Oni su jednog trena uspjeli umaći zločinu, ali su za sva vremena ponijeli svoj najteži teret: SJEĆANJE NA ONE KOJI SU PALI I OSTALI NA ZELENOM SAGU PITOMOG BREŽULJKA.

Oni su ostali živi, ali u njima neumoljivo živi tren pred umiranje, oni u dugim noćima slušaju krikove svojih drugova i sinova, oni osjećaju kako zločinac reže grlo čovjeka i vide bljesak krvnikova noža.

Živeći, oni često umiru, kad posjećuju grobove svojih palih prijatelja. Živeći, oni u sebi vječno nose mnogo smrti onih koje je smrt nemilosrdno pokosila jedne davne noći kad je nad Kostajnicom sjao romantičar mjesec ili jednog dana kad je sunce obasjavalo kraj uz Unu.

A jedna od njih – to je PERO DRAKULIĆ, iz sela Hrastovca.

On je u jednom trenu pobijedio smrt i na svoja leđa natovario teret budućih dana. On u sjećanju nosi detalje užasnih predsmrtnih sati. On u sebi nosi potresnu dramatičnu priču o zločinu i zločincima, o ljudima i neljudima. On nosi želju snažnu kao život: DA SE NIKAD NE PONOVI VRIJEME KRVNIČKIH NOŽEVA, DA NIJEDNA GENERACIJA NE DOŽIVI BEZAKONJE FAŠIZMA, DA NIKAD NE DOĐU DANI KAD SE BEZ RAZLOGA MOGLO UBIJATI ONE KOJI NISU NIŠTA KRIVI.

Pero Drakulić u sebi nosi dramu, svoju i onih koji su pali.

Pero Drakulić o toj drami rijetko priča, da ne bi opet umirao kao onog davnog ljeta.

Ali, Pero Drakulić godinama, u mnogim noćima kad drugi snivaju mirne snove, piše o toj drami, jer želi odati poštu mrtvima i dati poruku živima. On piše povijest teških dana, povijest stradanja i borbe, povijest koja uči da se isplati boriti za humanost, za mir i pravičnost.

Pero piše protiv zločina.

Njegova ispovijest – to je detaljno osvjetljavanje zločina na Bajića-jamama, dakle konkretnog zločina konkretnih zločinaca u konkretnom vremenu, ali i protest protiv svakog zločina na svakom komadiću zemlje i u svakom vremenu.

Perina je poruka jasna: Fašizam je zločin, fašizam rađa zločince, fašizam od ljudi pravi ubojice, fašizam zvijerima daje da vladaju, fašizam mora biti uništen, protiv zločina se treba boriti na vrijeme, ljudi trebaju znati kako se zločin rađa da bi se protiv njega mogli uspješno boriti.

Zato ova po obimu mala knjižica predstavlja velik doprinos detaljnom razobličavanju zločina fašizma i zločina uopće. Ona u ovo vrijeme, govoreći o ne tako davnom vremenu, predstavlja prilog borbi za vrijeme sutrašnje, za vrijeme bratstva i ljubavi među ljudima i narodima.

A takav prilog nam uvijek treba, jer je i najveća tekovina naše revolucije bratstvo i jedinstvo naših naroda, a filozofija našeg samoupravnog socijalizma je mir, prijateljstvo i suradnja svih naroda svijeta.

ĐORĐE ĐURIĆ

U spomen palima

Prošlo je trideset i pet dugih godina od onog srpanjskog dana kad su nas strijeljali na brežuljku iznad Kostajnice.

Prošla su desetljeća od onog prvog dana srpnja kad smo svezani koračali prema smrti.

Išli smo, mrtvi moji drugovi, gonjeni puškama krvnika, noževima izroda svoga naroda, gonjeni mržnjom fašističkih sluga, a naša su polja čekala ruke kosaca i žetelaca, naša su djeca pitala majke kamo smo otišli i zašto se ne vraćamo, naše su brižne žene potajno plakale za nama vjerujući da ćemo se vratiti, da naš odlazak nije posljednji.

Išli smo tog davnog sunčanog dana u smrt, a usput su nam lomili rebra, čupali brkove i razbijali glave. Lomili su u nama vjeru u život, ponižavali su nas, rugali nam se kao da smo nešto teško pogriješili, kao da nismo bili pošteni i radini radnici i seljaci, kao da zemlja kojom smo hodali nije više bila naša.

Išli smo praćeni psovkama i prijetnjama, a ruke su naše krvarile od veza koje su najavljivale smrt i darovale rane.

Išli smo pitomim brežuljkom, a sjalo je toplo ljetno sunce, mirisala su žita s naših polja, lokomotiva se oglasila s pruge kojom smo mnogo puta putovali kao slobodni ljudi.

Kao da se sve odigralo jučer, a ne prije toliko godina.

Smrt je bila korak od mene, ja sam joj trebao u susret poći.

U trenu, u nekom stanju bezumlja, u času kad sam bio na putu da umrem pravedan i nedužan, pojurio sam s mjesta zločina.

Jurio sam, bježao prema spasonosnoj šumici, a krvnici su slali metke da dokrajče moj život.

Slučaj je htio da me smrt poštedi.

Lakše sam ranjen, a šuma me primila u svoje okrilje i otvorila mi put nade da ću ostati živ.

Zločinac Dražetić, ogrezao u krvi, tukao nas je, mučio i ubijao, a nakon mog bjekstva vi ste, drugovi moji, bili na redu da na vama iskali svoj zločinački bijes, svoju nemoć.

Vi ste bili svezani i nemoćni.

Vas je za koji trenutak dočekala smrt.

Vaša se krv pretočila u vrelu suhu zemlju.

Vaša su mrtva tijela darovana toj zemlji po kojoj su zločinci gazili sve što je ljudsko i pravično.

I dok ste vi u mukama umirali, ja sam se u šumici borio za život. Bujad me sakrila od pogleda, šuma mi je podarila ležaj da se ranjen i krvav, prestrašen i bez snage, odmorim, da proživim trenutke nesvjestice koja me uhvatila.

Iz vaše grupe ustao je krvav i ranjen Jovan Meničanin.

I njega metak nije pogodio na pravo mjesto. Između mrtvih on je uskrsnuo i krenuo s tog strašnog mjesta gdje je tog ljeta bilo mnogo smrti.

S Jovanom sam se susreo u šumi kraj Hrastovca.

Tamo smo plakali za vama, drugovi naši mrtvi!

Nismo se radovali što smo ostali živi jer smo osjećali bol zbog vaših smrti.

Mi smo valjda ostali da ljudima pričamo priču o neljudima, o Bajića-jamama, toj strašnoj dolini koja je popila krv istočenu iz rana oko dvije tisuće palih rodoljuba.

Ostali smo da pričamo priču o nevremenu, o nasilju fašista i njihovih bijednih slugu, o grupama koje su dovodili pred puščane cijevi, o mladićima koji su Bajića-jamama ostavili snagu svog života, o predsmrtnim krikovima koji su parali tišinu doline, o koracima smrti i očima koje su posljednji put gledale plavo nebo iznad zelenih banijskih polja.

Ostali smo da kažemo kako su padali Kozarčani, njih oko šest stotina u jednom jedinom danu.

Čitavo selo je umrlo u jednom danu!

A tokom krvavog rata, od 1941. do 1945, na Bajića-jamama palo je oko dvije tisuće ljudi.

Tu je njihova grobnica.

Tu vječno spavaju s vama u zemlji banijskoj, tu u blizini grada, kraj pitomih sela koja su bila osuđena na umiranje i nestanak, tu gdje danas skroman biljeg obilježava mjesto zločina kakav nikad nije zabilježen u povijesti ovoga kraja.

Ostali smo Jovan i ja, ostali su još neki, njih šesnaestorica, da kao glasnici o ljudima raznesu vijesti o smrtima ljudi, da zovu u boj protiv zločinaca i neljudi, da ostave sjećanje i spomen o vama, drugovi mrtvi, koji ste pali pokošeni rafalima bijesnih fašista.

Ostali smo da kao kažnjenici nosimo svoj teški teret sjećanja, da još mnogo puta umiremo s vama, pričajući kako ste vi umirali.

Ostali smo da mladima ispričamo što znači skromna piramida nedaleko ciglane, da pokažemo gdje su vaši obilježeni i neobilježeni grobovi, da kažemo da je grobnica na Bajića-jamama dio temelja slobode.

Ostali smo da na tom mjestu zločina ispričamo što znači zločin, što znači fašizam i bratoubilački rat, da kroz našu strašnu priču mobiliziramo generacije da se bore za humaniji život, za pravo bratstvo među narodima, da budu borci Titove vojske koja je izvojevala pobjedu ponavljajući stalno parolu o bratstvu i jedinstvu kao zalogu svih naših uspjeha.

Ostali smo da budemo sijači ljubavi – jer samo iz mržnje niču ovakva groblja nevinih ljudi.

Ostali smo da pokažemo koliko nas je koštala sloboda koju treba čuvati od naleta svih onih koji bi mogli da još jednom neupućenima ponude noževe pomoću kojih bi gradili svijet nepravde.

Ostali smo da ne umre sjećanje o Bajića-jamama kraj Kostajnice, da se ne zaboravi strašna epizoda godina umiranja.

A ja sam, dragi drugovi mrtvi, u bezbroj dugih noći i dana u snu i na javi bio s vama. Preživljavao sam i preživljavam sudbinu našu,

doživljavam smrt vašu i obilazim grobnice u kojima vječno snivate svoje mrtve snove.

U spomen vama ja godinama pišem o onima koji su umrli ovdje i na drugim mjestima, bilježim jezovite priče preživjelih, tražim podatke o mrtvima da bih, kad jednom odem, generacijama ostavio dio istine o najtežim danima povijesti naše zemlje.

Ovi skromni reci – to je spomenik vama!

Ova knjižica – to je moja tuga za vama!

Ove priče – to je moja želja da ne zaboravimo da nitko ne zaboravi Bajića-jame i druga naša groblja nevinih, to je poziv za ljubav među ljudima, to je dokaz i razlog za stalnu borbu protiv zločina.

Ova povijest – to su i moje suze za vama i moje opravdanje zašto sam ostao živ usred užasne smrti onog srpanjskog dana 1941. godine.

Ovo je spomen-obilježje mojim dragim mrtvim drugovima s kojima sam vezan krenuo u smrt, ali slučajno ostao da kao svjedok ispričam strašnu priču.

Ovo su moje neprospavane noći, moji nemirni snovi, moja lutanja između života i smrti.

Ovo su moji pohodi k vama, moji koraci na vaše grobove i moje želje da se nikad, nikad dok čovjeka bude, ne ponove Bajića-jame, da se nikada ne vrati ono prokleto ljeto kad ste pali.

Moji drugovi mrtvi!

Spavajte mirno u dubini svoje zemlje kojoj ste davno pretočili krv svoju!

Vaši su grobovi temelji slobode zemlje naše!

Vaši su grobovi naše tuge i naše obaveze da budemo uvijek u stroju boraca čija se vojska bori za mir, za bratstvo i jedinstvo, za ljubav među ljudima i narodima!

Vama ova knjiga umjesto cvijeća na grobovima rasutim po Bajića-jamama!

Vama – za vječno sjećanje!

KOSTAJNICA, srpnja 1976. godine. *PERO DRAKULIĆ*

BAJIĆA-JAME – GROBNICA NEVINIH

Kad putnik namjernik iz pravca Petrinje ili Sunje ide u Kostajnicu dočekat će ga na samom ulazu u grad prijelaz preko željezničke pruge Sunja – Banja Luka. Tu obično treba duže čekati da prolaz bude slobodan.

Odmah kod prijelaza, s lijeve strane, uz cestu se nalazi ciglana, čiji stari dimnjak visoko stremi prema nebu kao da upozorava na jedno mjesto koje je poznato po zlu glasu. Naime, skrenete li lijevo s ceste koja vodi u središte grada, kraj ove ciglane stići ćete običnim putom na mjesto koje se od davnina zove Bajića-jame. To je valovita dolina koja je sa svih strana okružena vijencem niskih brda. Tuda od istoka prema zapadu teče potočić koji kod ciglane prolazi ispod željezničke pruge i zatim kod sela Majura utječe u rječicu Sunju.

Ovdje zemlja nije osobito plodna. Veći dio oranica nalazio se u vlasništvu privatnika a jedan dio je pripadao ciglani, čija povijest potječe negdje poslije prvog svjetskog rata.

Sve do početka drugog svjetskog rata ovaj dio terena oko Kostajnice nije se po ničemu isticao niti zapažao. Međutim, kada je proglašena takozvana "Nezavisna Država Hrvatska" Bajića-jame postat će vrlo poznate. Nova ustaška država imala je u planu zajedno sa svojim fašističkim gazdama likvidirati velik broj Srba, Židova i Roma i svih onih koji bi bili protiv nepravde novog režima: komunista, skojevaca i drugih antifašista i za to je trebalo naći niz pogodnih mjesta za masovna ubijanja.

Tko zna kome je palo napamet da bi Bajića-jame mogle biti dobro mjesto za ove namjene. Uglavnom, u ljeto 1941. godine na tom je

mjestu započela likvidacija stanovništva srpske narodnosti, prvenstveno s Banije, a zatim i iz susjedne Bosne koja je vrlo blizu. Svega kilometar od tog mjesta je tok Une na čijoj se desnoj obali nalazi Bosna.

Na ovom mjestu, neposredno u blizini grada, kraj željezničke stanice i ciglane, ustaški su zlikovci krajem srpnja 1941. godine počinili prve masovne zločine u tom dijelu Banije.

Strašna je kronika zločina na Bajića-jamama, mada je teško nabrojiti sva strijeljanja koja su tu izvršena za vrijeme okupacije naše zemlje i vladavine ustaša.

Valja nabrojiti neke, a nastaviti daljnja istraživanja i izučiti sve dokumente o tome.

- U noći 31. srpnja 1941. godine ustaše su pokraj ciglane likvidirale 16 seljaka iz sela Čukur i Panjani.
- Tokom 1. kolovoza 1941. godine na Bajića-jamama strijeljano je 30 žitelja iz Bosanske Kostajnice, a zatim 23 uhapšena stanovnika iz sela općine Majur.
- Iz sela Utolica dotjerano je i strijeljano 16 žitelja, a isto tako 1. kolovoza strijeljano je više građana iz Hrvatske i Bosanske Kostajnice.
- U kasnu jesen 1941. godine ustaše su vršile upade u sela oko Bosanske Kostajnice i otuda odvodile mahom starije ljude, a kasnije su ih strijeljali na Bajića-jamama.
- Za vrijeme poznate fašističke ofenzive na Kozaru, u proljeće i ljeto 1942. godine, ustaše i Nijemci su jedan dio pohapšenih oko Bosanskog Novog, Bosanske Dubice i u selima Potkozarja, njih oko šest stotina, dotjerali u logor pokraj kostajničke šumarije. Oni su 30. kolovoza 1942. godine vezani otjerani na Bajića-jame i tu su pogubljeni.
- Na dan 26. veljače 1943. na Bajića-jamama strijeljan je omladinac Ilija Studen iz Prevršca.
- Za vrijeme čuvene, i za naš pokret vrlo teške, IV neprijateljske ofanzive, u Kostajnici je osnovan njemački vojni sud koji je rodoljube osuđivao na smrt. Likvidacije su vršene na Bajića-jamama.
- Njemački vojni sud zabranio je prilaz Bajića-jamama kako se ne bi znalo o likvidaciji na tom mjestu. Poznato je, ipak, da su tu ubijali i žene i djecu.

- Do kraja rata na Bajića-jamama vršena su masovna i pojedinačna ubojstva, iako je teško reći kada i koliko je ljudi strijeljano u kojoj fazi rata.
- Odmah poslije oslobođenja prišlo se utvrđivanju zločina. Pronađeno je sedam velikih grobnica, među kojima i grobnica poginulih za vrijeme ofanzive na Kozaru.
- Godine 1955. na mjestu masovnih zločina podignuta je mala piramida na kojoj je ovaj tekst:

  Ovaj spomenik podignut je u znak priznanja i sjećanja na nevine žrtve fašističkog terora. Za opomenu budućim pokoljenjima kako je njemački okupator preko svojih slugu ustaša počeo 31. VII 1941. godine s istrebljivanjem jugoslavenskog naroda. Na ovom mjestu gdje stoji ovaj spomenik, a i u njegovoj okolini, nalaze se grobovi preko 2000 žrtava fašističkog terora s kotara Kostajnice, Bosanske krajine i Kozare palih za slobodu svoje domovine.

  Ovi grobovi su svijetla uspomena na borbu naroda Jugoslavije za bratstvo-jedinstvo i slobodu od 1941. do 1945. godine.

  Zahvalnost je i priznanje našim narodima.

  Spomenik podiže organizacija Saveza boraca NOR Kostajnica.

  Kostajnica, 15. V 1955. godine.

Već nekoliko godina vodi se u Kostajnici akcija da se ova grobnica nevinih adekvatno uredi i obilježi, da na dostojan način označimo mjesto gdje je u toku naše slavne narodnooslobodilačke borbe palo oko dvije tisuće ljudi, čija je krivnja bila samo u tome što su pripadali svome narodu i nisu mogli trpjeti fašizam kao oblik najgrubljeg nasilja.

Akcija je u toku, a s pravom možemo očekivati da će biti uspješno okončana jer to je naš dug prema palima, naša velika obaveza, naš znak pažnje prema onima koji nisu dočekali slobodu, naša ljudska i slobodarska zakletva da ćemo kao svetinju čuvati uspomene na pale sinove domovine i njegovati revolucionarne tradicije na osnovi kojih razvijamo bratstvo i jedinstvo svih naših naroda i narodnosti, kako nas uvijek uči naš drug Tito.

BIO SAM KORAK DO SMRTI

Kapitulirala je stara jugoslavenska vojska, čiji su se nesuđeni ratnici vraćali kućama, čudeći se kako je jedan rat mogao tako brzo dočekati kraj, a da ni pravog puškaranja nije bilo. Tako su se i moji Hrastovčani vraćali svojim kućama. Na željezničkoj stanici Gornji Hrastovac bilo je mnogo vojnika koji su dolazili sa željezničke stanice Sunja i na koje je pucao jedan civil. Vojnici su se razbježali. Mnogi su pobjegli u selo Hrastovac i cestom su išli prema Kostajnici. Novi, koji su dolazili od Sunje i nisu čuli pucanje, nastavili su prugom za Kostajnicu. Jedan je vojnik bio ranjen, ali se ne zna kamo je otišao. Naziralo se da dolazi bezakonje. To je bilo između 8. i 10. travnja 1941. godine. Nakon par dana pojavili su se ljudi u uniformama. Bili su naoružani a sebe su nazivali ustašama. Bili su iz obližnjih sela. Ti su ljudi tada hodali naoružani po selima i govorili da je stvorena "Nezavisna Država Hrvatska" i da je nekakav Pavelić sada poglavica. U srpskim selima nastao je opći strah, tim više kada su ti naoružani ljudi obavijestili sva srpska sela da se oružje mora predati, kako civilno od ranije posjedovano, tako i vojničko i vojnička odijela i ostali vojni materijal. Za hrvatska sela ova naredba nije vrijedila, nego je svaki Hrvat mogao dobiti iz općine odijelo i potrebno naoružanje. Tih dana osnovana je i nova uprava ustaške vlasti. U općini su pored općinskih službenika postojali ustaški tabornici, a u kotarskim mjestima ustaški logornici.

U Svinici, koja je čisto srpsko selo, bila je pravoslavna parohija u kojoj je svećenik bio Dane Babić. On je bio poznat kao vrlo veseo i društven čovjek, koji je volio malo više popiti, pokartati se i kao takav uživao ugled čovjeka koji je sasvim blizak narodu među kojim je bio.

Naoružani ljudi iz Sunje došli su jedne noći po njega i uhapsivši ga odveli iz sela. Ubijen je između sela Krčeva i Graboštana i zakopan kraj živice. Budući da je to bilo kraj samog puta Graboštani – Krčevo, odmah je ujutro pronađen njegov leš i o tome obaviještena vlast. Nekoliko dana kasnije ubijen je kraj željezničke stanice Sunja Ostoja Ostojić, željeznički službenik iz Sunje, rodom iz sela Panjana. Ta dva ubojstva

unijela su strašan nemir među srpski narod. Uopće se nije znalo što treba raditi, što će biti, ali su ipak svi očekivali veliko zlo.

Vršidba je bila pred završetkom, a ustaške patrole su sve češće navraćale u sela i pokazivale svoje namjere. Ljudi su bježali ispred njih, tu i tamo netko je s njima razgovarao, ali su svi bili sretni kada ih nisu sreli. Narednih dana ustaše su zalazile u sela i prijetile svakome tko nije predao oružje, govoreći da će biti strijeljan na licu mjesta, ako se kod njega nađe bilo kakav vojnički predmet. Mnogi ljudi nisu spavali kod svojih kuća već u šumama, na poljima i livadama. Ipak, još nije bilo takvo stanje da bi se došlo do uvjerenja o opasnosti koja se približavala i od koje treba čuvati život.

Tridesetprvog srpnja ustaše su uhapsile četiri mještana iz Gornjeg Hrastovca. Bili su to Dragan Radanović, Jovan Vukičević, Petar Rudić i Dušan Šaponja. Otjerali su ih u zatvor u Majuru, gdje je bilo sjedište općine. Uhapsili su ih četvorica ustaša iz okolnih sela.

Istog dana poslije podne prošao je biciklom kroz Gornji Hrastovac jedan poznati ustaša i svima govorio: "Nitko ne smije ići iz svog dvorišta na polje, svi seljaci moraju biti u kućama. Tko se nađe izvan kuće bit će strijeljan na licu mjesta".

Ja sam taj dan ipak otišao u šumu gdje sam našao mnoge svoje seljane. Govorili smo: Što ovo sada dolazi? Što da radimo? Milan Novaković iz Hrastovca rekao je da bi najbolje bilo da nitko ne ide kući, da svi spavamo u šumi, a naročito ja, jer ako uslijedi novo hapšenje, "ti Pero bit ćeš među prvima".

Nismo se mogli složiti s time da spavamo u šumi, nego smo se svi, praćeni svojim nekim posebnim strahom, vratili kući.

Legao sam spavati, ali još nisam ni zaspao, kad mi se moja žena došavši u sobu, obratila riječima: "Pero, evo puno ustaša u dvorištu i kuća je opkoljena sa svih strana".

Ona još nije ni izgovorila, a u sobu su naglo upala trojica ustaša u vojničkoj uniformi. Jedan od njih, moj neposredan susjed iz sela Graboštana, uperivši mi pušku u prsa, reče:

"Digni se, uhapšen si".

Bio sam strahovito iznenađen. U kući koju je moj otac sagradio, krevet je bio na onom mjestu gdje sam se ja i rodio, a u mene uperene tri puške od ljudi iz susjednih sela koje sam ja odlično poznavao.

Narediše mi: "Ruke u vis!"

Pretražili su sobu. Dvojica ustaša prevrnuli su sve po sobi, dok je jedan držao pušku uperenu u mene. Nisu me vezali, obukao sam se i pošao. Tražio sam ih neka mi kažu što sam kriv i zašto me vode. Rečeno mi je da sam uhapšen kao taoc, i u slučaju ako se njemačkom vojniku nešto dogodi, bit će strijeljano deset Srba za jednog Nijemca. Također, ako se bilo što dogodi na željezničkoj pruzi, koja je od moje kuće udaljena petsto metara, svi taoci bit će strijeljani.

Na izlasku iz kuće zapazio sam u dvorištu mnogo naoružanih ljudi, većinom u civilnom odijelu, ljude koje sam poznavao. Silazeći niz stepenice, iza jednog stupa vidio sam vojničku cijev koja je nakon mog silaska bila usmjerena ravno meni u grudi. Pušku je držao moj dugogodišnji prijatelj iz Majura.

Nisam se mogao načuditi, i već trideset godina o tome razmišljam, što se to dogodilo u tom vremenu da su se moji prijatelji i poznanici preobrazili u nešto što ne liči na dojučerašnje ljude s kojima sam bio u tijesnim prijateljskim vezama, da ti isti sada tjeraju svoje prijatelje iz kuće bez ikakve krivice. Zar su netragom nestala poznanstva i uspomene, zar su zauvijek umrli dobrosusjedski odnosi? Zar i ti? I ti? Došao si s puškom da tjeraš Peru Drakulića iz njegove kuće!

Odgovor je tada bio: "Šuti! Naprijed!"

Zaokupljen svojim mislima koračao sam prema cesti a za mnom su išli moja majka, brat, žena i troje djece, od kojih je najstarije imalo jedanaest godina. Jasno je da su u mene bile uperene puške, kako onih u uniformi, tako i mnogih koji su bili u dvorištu u civilu, koji su imali civilno oružje. Na cesti su stajala kola s dva vrlo dobra konja, s kočijašem iz Majura, koji je služio kod jednog trgovca. U kolima su sjedili naoružani ljudi. Ustaše su mi naredile da se i ja popnem, no to nisam mogao jer ih je na kolima bilo mnogo. Onda su mi odgovorili da idem oko kola. Kad sam pošao sa zadnje strane da ih obiđem, jedan civil iz kola udario me s vojničkom puškom u grudi i viknuo: "Naprijed!"

Na to je moja žena zajaukala, a ja sam joj, okrenuvši se rekao:

"Izgleda da se ja više neću vratiti. Pazi na djecu". U isti čas zaplakala je mati, žena jauknula, stariji sin legao jednom ustaši na cipele i plačući govorio: "Zašto tučete tatu? Tata je bio dobar s Hrvatima, naša je kuća bila uvijek Hrvatima otvorena i moga tatu veže veliko prijateljstvo s Hrvatima, a vi njega tučete!"

Na to su ustaše djecu udarale kundakom, rastjerale mater, brata, ženu, a ja sam pred uperenim cijevima ušao u kola. Mojim dvorištem razlijegao se teški jauk.

Vozeći se u kolima, sređivao sam misli o događaju, pokušao naći odgovore na pitanja što će dalje biti. Konji su jurili ravnom cestom, noć je bila jedini svjedok rastanka i sramnog pothvata razbojnika kojima je predana vlast u ruke. Razum nije bio rukovodilac njihovih akcija i zbog toga su oni mogli biti toliko neljudski da nadmaše i najpoznatija barbarstva posljednjih vremena.

HAPŠENJE MILOŠA DAMJANIĆA

Kad smo stigli do kuće moga prijatelja u selu, Miloša Damjanića, ustaša koji je bio s nama u kolima rekao je:

"Zaustavi kola, ovoga treba uhapsiti. Prijatelji su i to veliki. Oni su vodili Sokolsku četu i Srpsku kreditnu zadrugu".

Kočijaš je dodao: "Što vam treba Miloš? Ja mislim da on vama ne treba."

Zatim jedan ustaša reče: "Trebamo prijatelje, i još ovakve, uza se."

Miloševa kuća bila je začas opkoljena. Vjerovao sam da Miloša neće naći kod kuće, jer on je bio obaviješten o situaciji kod mene i sigurno se nekamo sklonio. No, moje pretpostavke nisu bile točne. Miloš je u času opkoljavanja bio u kući i njemu nije bilo spasa. Uhapšen je i doveden k meni u kola. Gledao sam u svoga prijatelja koji je držao ruke pred sobom u krilu, a oko nas naoružani ljudi, netko u uniformi, netko u civilu, smiju se i prijete, a do jučer smo bili najbolji.

Na ulazu u Graboštane, iz kanala kraj ceste odjeknula je riječ: "Stoj!". Kočijaš je zaustavio konje, kolona je stala, a iz kanala izašao je čovjek s puškom. Jedan je ustaša otišao do stražara, dok je drugi rekao:

"Hajdemo još da uhapsimo i Milu Đermanovića jer stojimo pred njegovom kućom. I to je Srbin, solunski dobrovoljac".

Dok se ustaša sporazumio sa stražarom, dotle je onaj drugi uhvatio Milu u kući i uperenom puškom dotjerao ga kod nas u kola. Udaljenost između kuće toga ustaše i kuće Mile Đermanovića bila je nepunih stotinu metara.

Miloš Damjanić je, dok smo stajali s kolima, upitao ustašu zašto nas gone. On mu je odgovorio: "Dogodi li se bilo što, vi ćete biti strijeljani".

Miloš je zatim rekao da mi nismo krivi ako se što dogodi, a ustaša je prekinuo razgovor.

Stigli smo u Majur gdje je bilo sjedište općine, a zatvor je bila jedna drvarnica. Tu su nas zatvorili, a u pritvoru su već bili slijedeći drugovi:

Mile Stanojčić iz Pobrđana, željeznički radnik, Vaso Sužnjević iz Donjeg Hrastovca, željeznički radnik, Đuro Stojaković iz Gornjeg Hrastovca, željeznički radnik, Petar Rudić iz Gornjeg Hrastovca, željeznički radnik, Jovan Bajić iz Gornjeg Hrastovca, željeznički radnik, Jovan Meničanin iz Gornjeg Hrastovca, željeznički radnik, Simo Bausovac iz Gornjeg Hrastovca, željeznički radnik, Jovan Inđić iz Kostreša, željeznički radnik, Milan Dedić iz Mračaja, željeznički radnik, Petar Rudić mlađi iz Hrastovca, seljak, Jovan Vukičević iz Hrastovca, seljak, Dragan Radanović iz Hrastovca, seljak, Dušan Šaponja iz Hrastovca, trgovac, Jandrija Durman iz Majura, seljak, Nikola Crnojević iz Krčeva, seljak, Janko Boljanić iz Krčeva, seljak, Adam Radović iz Krčeva, seljak, Đuro Radović (sin Adama) iz Krčeva, općinski pisar i Stevan Matijević iz Krčeva, seljak.

Ove drugove našli smo u zatvoru-drvarnici. K njima smo se pridružili i nas trojica seljaka iz Gornjeg Hrastovca — Miloš Damjanić, Mile Đermanović i ja Pero Drakulić.

Sada smo bili dvadeset i dvojica. Zatvor je bio opkoljen stražama. Bili smo zbunjeni i zastrašeni, a pucnjava iz pravca Kostajnice još više nas je tjerala na razmišljanje.

Bilo nam je veoma neudobno. Jer, tu smo zatekli samo nešto slame na koju smo sjeli Neki su ležali a neki hodali tom malenom prostorijom.

Pucnjava je trajala cijelu noć i bili smo znatiželjni čekajući što će se dogoditi. Naravno nismo mogli pobjeći, a nitko nije ni mislio na to, vjerujući da će se sve to ipak dobro završiti.

Odjednom, iznenadila nas je buka seoskih kola koja su prolazila cestom udaljenom dvadeset metara. Kroz željezne šipke na prozoru vidjeli smo Milu Crnojevića seljaka iz Krčeva kojega na kolima vozi njegov susjed Stevo Dodoš, a prate ga dvojica poznatih ustaša. Ubrzo Milu dopremiše k nama u zatvor. I on je bio dobrovoljac sa Solunskog fronta.

Sada smo u zatvoru bili dvadeset i trojica.

Ustaški tabornik u Majuru bio je moj susjed i znanac, pa sam tražio da me predvedu pred tabor.

Na moje traženje odgovoreno mi je da ja kao uhapšenik ne mogu pred tabornika jer da tabornik ima drugog posla Tražio sam ponovo dva – tri puta, napokon su mi obećali da će me predvesti pred tabornika, ali to nije učinjeno.

Cijelu noć mnogi nisu spavali. Zoru smo dočekali budni gledajući kroz željezne gatre na prozoru seljane Majura kako kolima idu na svoje njive po sijeno, nose vode s obližnjih bunara i svi gledaju u zatvor očima tražeći da nekog od nas ugledaju. Sjedio sam na prozoru, gledao u željezne okove i mislio: "Eto, sloboda je tamo. Dijele je dva centimetra željeza, a ja u zatvoru". Što sam mogao kad je tamo stražar moj susjed s puškom u ruci.

Kad je svanulo, iz zatvora se vidjelo mnogo naoružanih ljudi u civilu a i vojnoj odjeći, kako ulaze u općinsku zgradu i izlaze napolje. Ulazili su bez oružja, a izlazili s puškama i drugim oružjem. Sve su to bili poznati ljudi iz susjednih sela čija je funkcija, eto, odjednom postala drukčija od naše, od funkcije njihovih susjeda koji su u zatvorskoj prostoriji i čekaju ishod započete igre. Stražari na vratima su se mijenjali.

Poneki put vrata nisu bila ni zaključana, a kraj njih je bila duboka jama puna vapna.

Miloš Damjanić pozvao me ustranu i rekao mi: "Hajdemo baciti stražara u taj kreč, pa ćemo pobjeći". Nisam znao što da mu odgovorim. Mogli smo to i učiniti, jer je baš tu na straži bio jedan mlad čovjek iz Majura, ali se nismo mogli konačno detaljno dogovoriti.

Oko osam sati pred općinu je stigao kamion koji je dovezao veće količine pušaka i municije. Oružje je iz kamiona izdavao jedan nama poznat Kostajničanac. U isto vrijeme stigla nam je i rodbina, većinom žene i djeca, koji su nam donijeli hranu, ali nitko nije ništa okusio. Stigao je i moj jedanaestogodišnji sin. Donio mi je hrane, no ni ja nisam mogao jesti. Kad je polazio, zamolio sam ga da ode kod Nikole Marića iz Majura i kaže mu da sam ja u zatvoru s drugovima i da poduzme što može da nam se ne dogodi neka neprilika.

Pokraj samog zatvora bila je kuća jednog mog prijatelja čiji sam dolazak u zatvor očekivao svakog časa. Znao sam da je u ustaškoj uniformi i naoružan. Oko devet sati pojavio se na vratima taj moj prijatelj u vojničkom odijelu, s puškom u ruci i ustaškom kapom na glavi. Na prednjoj strani kape mastiljavom olovkom napisao je veliko "U". Sjedio sam uza zid i nije me mogao odmah vidjeti. Jedan dio zatvorenika istog časa obraća mu se riječima: "Zdravo, kako si?" On im je odzdravljao. Najednom, ne vidjevši mene, reče: "Gdje je moj Drakule?" Pokazali su mu da sjedim uza zid, gdje sam baš nešto razgovarao s nekim drugovima. Došao je do mene, pozdravio se, sjeo, i nastavili smo razgovor.

Pitao sam ga:

"Što je ovo sada da ja i ti do našeg odlaska u vojsku 1921. godine dobri prijatelji, godinu dana skupa smo ležali na jednom krevetu u vojsci, zatim 19 godina dobri prijatelji, a sada ja uhapšenik, presuđen ne znam na što, ti u vojnoj uniformi s puškom u ruci. Što to sada znači? Hajde rastumači mi kada si već došao da me posjetiš!"

Odgovorio mi je:

"Pero, vi ste se morali pokrstiti! Kako se u Svinici vrši pokrst, to ste i vi mogli, pa bi bilo sve u redu".

Odgovorio sam mu:

“Ja ne znam što se radi u Svinici, možda pokrštaju tamo kada su im ubili svećenika. Ti znaš da ja do religije ne držim, ni one u kojoj sam rođen, a kamo li do one koju bi mi netko drugi nametnuo”.

“Znadeš li ti, Pero” – reče – “da su Nijemci pred Moskvom, da će Moskva uskoro pasti, da će Hitler pobijediti?”

Ja sam nato rekao:

“Ne znam gdje su Nijemci, to je širok front, ali znam da pobijediti neće, pa da i zauzmu Moskvu. Ja očekujem da će i Nijemci proći s Hitlerom u Rusiji isto kao i Napoleon 1812. godine. A što ti kažeš da će pobijediti, onda će nastradati Staljin koga si ti stalno spominjao i govorio radnicima pilane u Majuru da trebamo Staljinov režim, a danas se veseliš da Staljin izgubi.”

Zamolio sam ga da poduzme nešto da se ovi uhapšeni ljudi osiguraju od najtežih posljedica, jer on to može i ima utjecaja.

Odgovorio je:

“Što vam ja mogu. Zašto se niste pokrstili”.

Nakon tog razgovora moj se prijatelj povukao i otišao riječima:

“Želim vam sve dobro, nemojte bježati, neće vam ništa biti, bit ćete ovdje par dana, pa će vas pustiti.”

Puškaranje iz pravca Kostajnice stalno se čulo. Nitko nije mogao objasniti što je, ali smo procjenjivali da je bilo bliže od Kostajnice. Sjedio sam na slami, a kraj mene Nikola Vrabac, gostioničar iz Majura, kad mu je njegova kćerka Cica, stara oko osam godina, donijela košaru s hranom. Nikola je otvorio košaru i vidio da je u njoj jedan “bokec”, koji je on otvorio, a u njemu je bila neka juha. Nikola me ponudio:

“Vi iz daljine niste dobili juhu pa ćete sa mnom jesti.”

Pogledao sam u košaru i vidio jedan smotani papirić te upozorio Nikolu na njega. On je stavio “bokec” na stranu, otvorio papirić i ja sam ga pročitao. U pismu je stajalo slijedeće:

“Jadni tata, zašto nisi poslušao nas i bježao u Beograd. S vama neće biti dobro. Ustaše u Kostajnici strijeljaju sve Srbe. Svi Srbi koji su zatečeni u Kostajnici postrijeljani su kod Sv. Roka, Sv. Petra, na ciglani u Kostajnici i na obalama rijeke Une, te na Stevanovom brodu. Koliko

znamo, strijeljan je tvoj prijatelj Milan Pribičević, zatim Stojan Pribičević, Kelebuda iz Panjana i mnogo drugih. Čuli smo da neki leže u Panjanima, ali nismo mogli doznati koji. To što se puca, to na Bajića-jamama strijeljaju Bosance koje dovode iz zatvora iz Bosne i Srbe sela Tirola i Rosulja".

Kada smo to šapatom saopćili drugovima u zatvoru, nastao je mučan tajac, strah, neizvjesnost, što se ne može opisati.

Ranije sam razgovarao s jednim mladićem koji je tu bio na straži, u civilu i s civilnom puškom. On mi je rekao slijedeće:

"Tebe, čika-Pero, nije trebalo hapsiti. Poznat si kao prijatelj Hrvata i ogroman broj Hrvata imaš za prijatelje, ne bi se smjelo s tobom ovako postupati."

Ja sam mu, otprilike odgovorio:

"Što sada vrijedi prijateljstvo, kada su me hapsili moji najbolji prijatelji u mojoj kući, a i ti si sam bio kad su me hapsili. Više puta sam molio da me dovedu pred tabornika, uvijek je odgovoreno negativno". On mi je obećao doći kad se smijene sa straže i da će obavijestiti tabornika.

U zatvoru se nije mogla čuti niti jedna riječ. Samo smo svi gledali u prozore, iza kojih se mogao vidjeti čitav predio ispred općine i put koji vodi prema njoj. Ne znam koliko je sati bilo, ali znam da je bilo prije podne.

Čuo se glas izvana:

"Tabornik je naredio da se Drakulić dovede pred njega."

Nastala je neka prepirka. Nakon kratkog vremena čuo se ključ u bravi u prednjim vratima, pa i drugim vratima pred samom zatvorskom sobom, a ustaša stražar je rekao:

"Tabornik nema pravo zvati kolovođe."

Onaj je mladić odgovorio da se Drakulić mora predvesti i ja sam izašao iz zatvora u pratnji tog civila i pošao prema ustaškoj kancelariji. Službenici iz općine i narod koji je tuda prolazio, gledali su u mene kao da sam nekakav zlikovac. Kad sam ušao u kancelariju tzv. "ustaškog stana" našao sam tabornika gdje sjedi za stolom i jede pečenu piletinu. Ranije sam s njime bio u vrlo dobrim odnosima. Kilometar puta dijeli

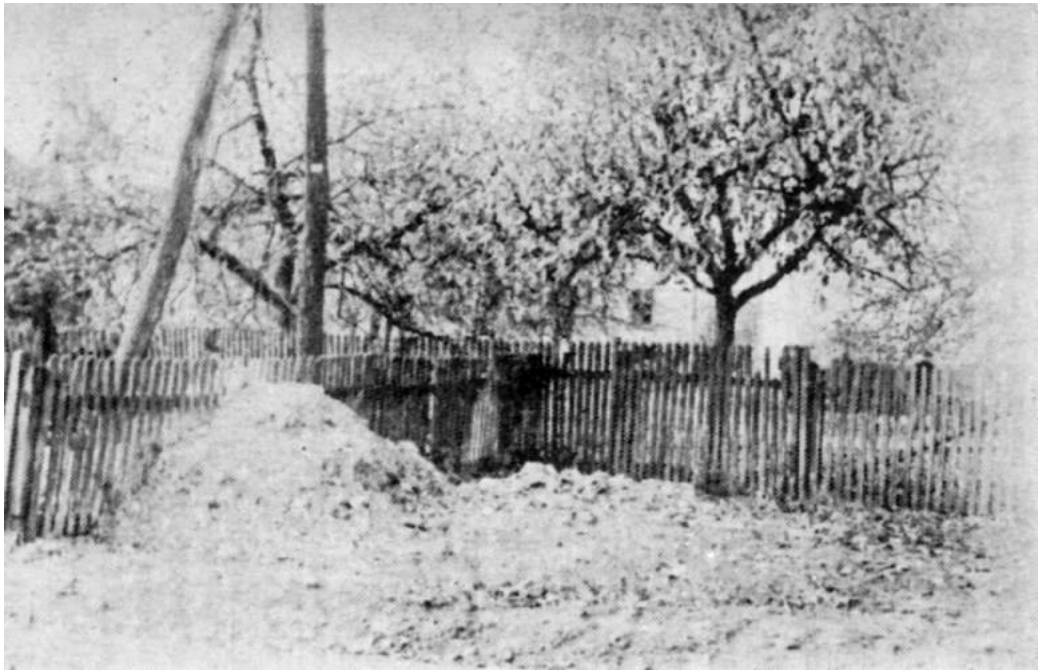

Prostor na kojem se nalazio zatvor u selu Majuru (snimljeno 1971. godine)

njegovu od moje kuće. Iako smo obojica bili vrlo agresivne naravi u Općinskom poglavarstvu Majur, čiji smo bili članovi, uvijek smo se mogli slagati bez obzira što nismo bili pripadnici iste partije. Pozdravili smo se. Tabornik mi reče:

"Pero jesi li ti jeo?"

Odgovorio sam:

"Ti tu jedeš pečene piliće, a ustaše u Kostajnici ubijaju ljude."

"To je istina" – odgovorio je on meni – "ali tome nisam kriv ja."

Ne mogu ponavljati dijalog između nas dvojice, jer je s moje strane bio takav da mi se moguće ne bi moglo vjerovati koliko sam ja njega napadao. Između ostalog, rekao sam:

"Znadeš li ti da u Kostajnici ubijaju nevine ljude, da si ti ustaški tabornik, znaš kakvu odgovornost nosiš pred pravdom."

On mi je odgovorio:

"Ja tu nisam gospodar, tu je gospodar drugi."

"Misliš li ti da će Nijemci dobiti rat?" – rekao sam ja.

"Ne, ti znaš da ja Nijemce nisam nikad simpatizirao i oni ne mogu dobiti rat. Gdje bi jedan narod dobio rat protiv cijelog svijeta."

"Što nosiš tu uniformu, kada imaš takvo mišljenje?"

Tabornik zatim reče:

"Ja ću tebi dati propusnicu da ideš kući. Tebi se ne smije ništa, dogoditi, to bi bila sramota da ti se štogod dogodi."

Odgovorio sam:

"Ne idem ja kući ni u kom slučaju. Ne trebam propusnicu. Puštaj sve ljude kući, ili nikoga."

On je ponovio da tu nije gospodar, da su gospodari drugi.

"Evo ti propusnica. Ja ću poručiti bratu tvoje žene da dođe po tebe s kolima" – nastavio je tabornik.

"Ne poručuj ništa, stradat će i on. Ni u kom slučaju to ne čini da i on dođe u klopku."

U taj mah ušao je u sobu jedan ustaša i čuo naš razgovor. Bio je njegov rođeni brat.

"Ja idem po Vukičevića, neka te odveze kući."

Rekao sam:

"Ni u kom slučaju ne treba nitko dolaziti po mene."

Ustaša je otišao, a ja sam s tabornikom ostao i dalje sam. U uzbuđenju nisam ni vidio da sjedim na klupi koju su ustaše opljačkale i dopremile ovamo iz doma Sokolske čete u mom selu i to klupe koje sam ja zajedno s drugovima izradio. Spopala me neka slabost.

Tabornik je vidjevši to rekao:

"Lezi. Vidim da te nešto boli."

Kako sam već bio malo smućen, legao sam na klupu. Ušla su dva čovjeka, jedan iz Graboštana, a jedan iz Mračaja. Tabornik im reče:

"Evo vidite, Pero je bolestan,. Leži. Treba ići kući."

Dao im je dvije vojničke puške bez metaka i uz puške neko remenje. Potom su ti civili otišli, a nekoliko minuta iza njih otišao je i tabornik. Pozdravio me. Ja sam ostao ležeći, a unutra je ušao ustaša u vojničkom odijelu. Kroz kratko vrijeme otvoriše se vrata i ukaza se jedan civil s civilnom puškom. Ustašu, koji je sjedio u sobi pozvao je van. Povratili su se odmah nazad s uperenim puškama u mene.

"Diži se! Izlazi van!" Izašao sam na ulicu, dok su mi u leđa bile uperene dvije puške, vojnička i civilna. "Počneš li bježati, pucat ćemo" – rekao mi je civil.

Na ulazu u općinsku zgradu vidio sam jednog ustašu u vojnoj uniformi kako razgovara s nekim ženama iz Majura. Pogledao me je i kao da je osjetio da se poznamo, okrenuo glavu od mene i nastavio razgovarati. No, mi smo se vrlo dobro poznavali, bio je iz Palanke kraj Sunje.

Nisam ni stigao razmišljati što je njega dovelo u Majur, jer me je iznenadio strašan prizor na ledini iza općinske zgrade. Bila je to ledina veličine oko stotinu četvornih metara. U sredini je stajao teretni auto i na njemu jedan dio mojih drugova iz zatvora. Sjedili su na podu kamiona. Nekoliko ustaša stajalo je pred zatvorskim vratima. Puške su uperili u zatvor. Ustaše su vezale ljude i dizale ih u kamion. Tamo su ih vezivale za one koji su već sjedili. Tko se nije pokorio, tukli su ga. Tukli su i one koji su se dali mirno vezati. To su bile ustaše iz Sunje, većim dijelom u uniformi, dok su im pomagale ustaše iz Majura. Iznenađen

onime što sam vidio, stao sam, ali su me u isti čas udarile dvije ustaške cijevi u leđa. Čuo sam:

"Evo još jednoga. Bio je posebno zatvoren."

Jedan ustaša priđe mi i upita me da li sam Srbin. Ja sam odgovorio da jesam, a ustaša koji me pratio pruži mu propusnicu koju je tabornik napisao za mene. On ju je ponio iz kancelarije. "Pogledaj ovo" – izusti. Kada je ustaša pročitao, viknuo je iz sveg glasa:

"Tko je taj tabornik da ovima vlaškim psima daje propusnice. To pseto treba zajedno s njima strijeljati!"

Jedan ustaša iz Majura reče:

"Ja sam vam govorio tko je taj tabornik. Ni jedan Vlah ne bi bio uhapšen da se njega pitalo."

I njih trojica odoše u kancelariju tražiti tabornika.

"Pružaj ruke" – reče mi jedan mladić koji je na sebi imao samo vojničku bluzu. Ja sam odbio da to učinim. Tada pristupi k meni jedan općinski pisar u civilu. Pokupi od mene novčanik i sve stvari koje sam imao i strpa ih sebi u kapu. Tada me ustaša opet počeo vezati. Nisam se dao. Tukli su me i prebijali, savladali i svezali. Od jakih udaraca počeo sam se zbunjivati, ali kroz sve to vidio sam mnogo naroda okupljenog oko nas. Jedan općinski službenik, moj lični prijatelj, s udaljenosti od pet šest koraka hladnokrvno je to promatrao. Na općinskom prozoru vidio se isto tako općinski službenik kako se naslonio i hladnokrvno promatra strašnu sliku, krvave ljude. Među narodom opazio sam jednog radnika iz Majura. On je mahao rukama prema nama i plakao. Čuo sam gdje je rekao:

"Zašto tučete Peru, što vam je kriv?"

Čovjek je bio polupismen, sirotinja i to velika. Plakao je kao dijete. Očito mu je bilo žao nedužnih ljudi. Osjetio sam prijateljski pogled i mahanje ruku. Na licu mnogih to nisam vidio. Bio sam zbunjen nasiljem neljudi i ljudskim suzama jednog poštenog radnika.

BIJEG JOVANA BAJIĆA

Kad je i posljednji zatvorenik bio svezan i bačen na kamion, jedan ustaša počne brojiti. Htio je ustanoviti jesu li svi u kamionu. Svezani ljudi sjedili su na podu kamiona, neki jaukali, neki šutjeli. Ustaša nabroji 22. Račun mu se slagao, jer je toliko izbrojio i u zatvoru. Pođoše prema kamionu, ali se u tom času na vratima zatvora pokazao Jovan Bajić iz moga sela. Preplašeno je pogledao na kamion i nas i pobjegao kraj zida zatvora. Preskočio je ogradu i nastavio bijeg. Netko poviknu: "Pobježe jedan!" Neki pojuriše za Jovanom, ali on je pobjegao. Pucali su. Metak nije pogađao i Jovan je sretno izmakao.

Među ustašama nastalo je objašnjavanje kako je Jovan mogao pobjeći, kako je i u zatvoru i na kamionu bio isti broj ljudi, a Jovan bježi. Situaciju je razjasnio jedan ustaša koji je rekao da sam ja za vrijeme prebrojavanja u zatvoru bio kod tabornika. Sa mnom bi nas bilo 22.

Eto, tom se zabunom Jovan spasio i pobjegao.

"Tu je taj što je pokvario brojanje" – vikao je ustaša i tukao me. Tukli su me kundakom, po glavi, psovali prostački, kao što mogu takvi neljudi činiti.

Sve je bilo spremno za polazak. Narod i dalje gleda što se zbiva. Pred nama je čvrsto stegnuta žica. Ruke su počele trnuti. Bilo je strahovito bolno. Kamion je krenuo cestom prema Kostajnici. Svima je bilo jasno da idemo k svojim drugovima u Kostajnicu, koje su ustaše pobili. U toku vožnje misli su strahovito radile. Bilo je jasno da spasa nema i da ustaški krvnici namjeravaju strijeljati cijelu grupu. Zbog čega bi nas inače vezali i vodili prema Kostajnici?

Sjećam se vrlo dobro toga stravičnog puta u smrt.

Pamtim mnoge i sitne detalje. Vidio sam pogled svoga dobrog prijatelja Josipa Mateковića, trgovca iz Majura, koji se izobličio kada je vidio ljude povezane, isprebijane, s kojima je dijelio dobro i zlo.

Malo dalje stigli smo jednog ustašu, koji je gonio stoku na pašu ili na pojilo. U ruci je držao limenu kantu. Put je dalje vodio poznatim krajem. Ugledao sam dvorište svog dugogodišnjeg prijatelja Nikole

Marića. Bio je to susret mojih očiju i te kuće, u kojoj sam bio uvijek odlično primljen kao najbliži rođak. U dvorištu je stajala Nikolina šesnaestogodišnja kćerka s kojom sam izmijenio pogled. Vidio sam da me prepoznala. Tada čovjek misli da zauvijek odlazi i da nikada više neće imati priliku vidjeti poznata lica, kuće, pejsaže. Svaki detalj slike ostaje mu drag, usiječe mu se u pamćenje i postaje nerazdvojni drug. Sjećanje kao da postaje trajnije, čvršće, a zaborav gubi na snazi. Ja se tih sitnih stvari i susreta, koji su trajali trenutak u prolazu, sjećam uvjerljivo i sigurno, mada su tolike godine minule.

Kamion je jurio i ubrzo stigao na cestu Petrinja – Kostajnica, a zatim kroz selo Panjane na prijelaz preko željezničke pruge, nedaleko kostajničke željezničke stanice. Na prijelazu često stoje vozila jer vlakovi zakrče prugu, a rampa se za dugo ne digne. Tako je bilo i tog dana. Kamion je morao stati zbog toga što je na pruzi stajao vlak u kojem su bili vojnici. Izgleda da je to bila neka domobranska jedinica. Vidio sam da su imali stare vojne austro-ugarske kape. Dio vojnika bio je u vagonima dok su drugi šetali kraj vlaka. Vojnici iz vlaka ugledali su kamion i u njemu vezane ljude, pa ih je to zainteresiralo. Mnogo ih je sišlo s vlaka i okupilo se oko kamiona. Vjerojatno su ustaše željele da se pokažu pred domobranima. Počeše tući sve odreda. Ispala im je dobra prilika da pred mnogo gledalaca nastave izvođenjem, tragične drame.

Radili su kundaci, čuli se tupi udarci i mukli jauci. O nekom otporu nije se moglo ni pomisliti, jer su bile vezane ruke, a ljudi su osim toga bili povezani jedan za drugoga. Ustašama nije bilo teško pred domobranima pokazati svoju okrutnost i krvoločnost.

GLAS KOJI SE NE ZABORAVLJA

Vojnici iz transporta pokazali su veliko zanimanje za ono što se događalo u kamionu. Oni, s obzirom na to što je nova država nedavno formirana, vjerojatno nisu imali prilike da to čine ili vide i zbog toga su bili iznenađeni i pitali su pratioce što su ti ljudi krivi, kad ih toliko ima.

Jedan ustaša je odgovorio slijedeće: "Ovo su četnici koji su uhvatili jednog domobranskog narednika, odrezali mu spolovilo i mučili ga, iskopali mu oči i tako ga ostavili."

To je domobranima bilo dosta da uvide naše "teške grijehe". Priključili su se ustašama i počeli nas zajedno s njima tući. Neki su se brzo počeli penjati na kamion i tukli su kao i ustaše. Zapazio sam jednog od njih koji nije tukao. Imao je na uniformi neke oznake. Sigurno je bio neki časnik. Bio je namrgođen. Očekivao sam da će i on tući, ali se moja predviđanja nisu obistinila.

Vojnik je upitao što smo mi krivi? Ustaša je ponovio izmišljotinu, a on je mahnuo glavom i povukao se prema vlaku. Okrenuo se nekoliko puta ulazeći u vagon, nešto mi je njegovo lice kazivalo. Ne znam što, ali taj izraz njegova lica i danas je preda mnom. Očito je bio drukčiji od mnogih koji su pokazivali svoje divljaštvo, iživljavajući se na svezanim ljudima, čija je jedina krivica bila da ništa nisu krivi. Prateći povratak tog vojnika opazio sam da na vagonu velikim štampanim slovima piše "HANOVER". Ta mi je slika i danas pred očima.

Među ustašama je bio i jedan pekar iz Sunje. On me pogledao i rekao:

"Vidi ovog Vl'a iz Hrastovca. To su ti što nam 1935. godine nisu dali da idemo u povorci kroz Hrastovac."

Ustvari, te je godine išla neka povorka na zbor u Kostajnicu iz Sunje i tada se u Donjem Hrastovcu odigrao neki sukob.

Taj spor nije bio u Gornjem Hrastovcu, a niti sam ja bio učesnik u njemu, a za spor stvarno su bili krivci neki žitelji iz Donjeg Hrastovca, što sam ja tada i osuđivao i rekao da se povorka ima pravo kretati i svaki nositi ono što misli da njemu odgovara. Ustaša je pobrkao Gornji i Donji Hrastovac, a to je mene skupo stajalo.

I danas imam prebijenu jednu plećku i na nekoliko mjesta oštećenu glavu. Tragovi nesporazuma i divljaštva i danas su ostali i danas ih osjećam.

Pokraj mene sjedio je Nikola Vrabac iz Majura. Kada me ustaša prestao tući, vratio se i naslonio na kabinu kamiona, gdje je stajalo još nekoliko ustaša i civila.

Vrabac reče: "Ja sam, braćo, bio s vama u toj stranačkoj povorci, pridružio vam se u Majuru".

Ustaša ga grubo opsova, a Nikola pokaže na jednog civila s civilnom puškom, svoga dobrog poznanika i prijatelja:

"Pitaj toga. On će ti posvjedočiti".

Na to je taj iz Kostrića odgovorio:

"Udrite vi njega. Lopov je to i treba ga ubiti".

Vrabac je tada imao oko pedeset godina. Bio je jak čovjek, ali je od silnih udaraca kundakom pao krvav i nemoćan. Nije jaukao, već je puštao neki čudan glas koji nije izgledao kao glas čovjeka. Danas, nakon toliko godina, kada čujem glas guske, patke, ili neke druge životinje, odmah mi dođe predodžba slike Nikole Vrapca čija je glava bila razbijena, ruke prebijene, glas koji oživljava ove strašne slike iz davnih dana. Nakon zvjerskog postupanja s Vrapcem, ustaša se umoran vratio na svoje mjesto, a njegov kolega iz Kostrića upitao ga da li se umorio.

"Hajde uredi onoga u žutom odijelu" – reče mu.

Mladić u žutom odijelu bio je Đuro Radović, općinski službenik iz Krčeva. Imao je dvadeset sedam godina, bio je jak kao čelik, lijep kao slika, ljepšeg ljudskog lika nije bilo u ovoj okolici. Ustaša iz Sunje pođe prema njemu i stane meni na ruke koje su već bile krvave. Strašno me je boljelo i jauknuo sam iz svega glasa. U drugom kutu kamiona bio je otac Đure Radovića, koji je rekao:

"Što ti je on kriv?"

Ustaša poviče: "Udri ti i toga!"

Strašno je tukao Đuru Radovića. Ovaj je stajao kao kamena gromada i nije kukao. Čini mi se i danas se dobro sjećam, da su se udarci odbijali od Đure. Pljuštali su udarci, ali Đuro nije ni jauknuo, kao da je pred smrt htio prkositi bijesnim i podivljalim zlikovcima.

Strašno uzrujan, ustaša se povratio na svoje mjesto i upitao svog prijatelja iz Kostrića, koji ga je nagovarao na Đuru, što je to ovaj brko govorio.

Taj brko bio je Đurin otac Adam Radović, ugledan seljak iz Krčeva, bivši općinski načelnik u Majuru, čovjek s velikim poznavanjem svega

oko sebe i s velikim krugom prijatelja kako među Srbima, tako i među Hrvatima.

Đurin otac bio je nedaleko od ustaša, takoreći, na dohvat ruke. Zlikovac ispruži ruku i čovjeka zgrabi za brkove. Povukao je i iščupao brk, trgajući dijelove nausnica. Ponavljao je pokrete velikom brzinom i izgledao sve strašniji. U tom času bio je nalik na najkrvoločniju životinju. Ne znam točno što sam u tim trenucima mislio, ali se sjećam da mi se to sve pričinjalo nestvarnim. Bili to snovi ili priviđenja, ali vidio sam poznatu ciglanu, put, prugu, vlak, sve je to bilo tu, kraj mene. Najviše mi se urezala u sjećanje slika čovjeka kojem su počupani brci, iznakažene nausnice, krv i užas, nešto što je teško i u mašti zamisliti.

Ustaški komandant, rodom iz Gora, kraj Petrinje, tada poviče:

"Ja sada preuzimam komandu. Dosta jauka i plača, malo pjesme. Pjevati! Pjevati!" – vikao je on – "Ustajte, majku vam vašu, vičite: Živio Pavelić!" .

Nije za vjerovati, ali je netko ipak počeo pjevati, a mi svi za njim gunđati. Jedni kroz plač, drugi s "pjevanjem". Čule su se i riječi "živio Pavelić". Jedan ustaša iz Sunje primaknu se Jovanu Vukičeviću, mome vrlo dobrom prijatelju za koga bih sve dao, isprebija ga i kaže:

"Dede ti, 'Polojina' – tako smo ga zvali – "zapjevaj prvi pjesmu!"

Jovan je jaukao i nije mogao pjevati. Ustaša ga je opet tukao i ovo nije za vjerovati – ali je istina – ja sam počeo pjevati, ili kako god se to može nazvati, samo da prestane tući Jovana. Ustaša je prestao tući, i u tom času vlak je krenuo.

Kamion je prešao prugu i nakon kratke vožnje stao. Ustaše su iskočile i otvarale stranice kamiona. Sve je ovo gledao Ivo Seridža, željeznički službenik, koji i sada živi u Sunji. Ja sam uvijek mislio da je taj čovjek Srbin. On je neko vrijeme to gledao, i problijedio, te sam mislio: kako on kao Srbin može to gledati, a da se ništa ne boji. Otišao je blijed i zaplašen.

Svezane i isprebijane ljude izgurali su na strminu ceste kraj ciglane. Nismo mogli hodati jer smo bili zajedno povezani. Pod udarcima, kolona se ipak kretala nasipom prema dolini zvanoj Bajića-jame. Tada sam vidio upravnika ciglane koji je bio talijanskog porijekla. Gledao je

to blijed u licu i otišao nekamo samo da nas ne gleda. Bili smo opkoljeni s oko 20 do 25 naoružanih lica, a bilo je i civila. Bilo je tu nekoliko zlikovaca iz Sunje koje sam dobro poznavao. Moj mi prijatelj Miloš Damjanić, kad su nam se pogledi susreli, reče:

"Moj Pero, zar da ovako svršimo a ni mrava nismo pogazili. Danas nas strijeljaju, odnosno prebijaju naša vlastita braća."

Kada smo došli iza ciglane, pred nama se pojavila dosta duboka jama.

Jedan ustaša predloži:

"Hajde da ih tu pobijemo", dok je Dragan Radanović, uhapšenik, rekao doslovce:

"Pa nemojte nas tu pobiti, blizu je ciglana."

"Majku ti tvoju" – reče ustaša – i isprebija ga kundakom.

Potjerali su nas dalje. Zaboravio sam reći da je bilo predlagano od nekih ustaša da nas pobiju između željezničke pruge i ceste u jednoj dolini kod prijelaza željezničke pruge. Prijedlog je bio da se vidi kako se kažnjavaju Vlasi, no druge su ustaše od toga odustale.

JEDNIM METKOM UBIJAJU TROJICU

Bili smo povezani zajedno i to je ometalo hod. Odjednom je pao kaput Janka Boljanića. Kako je to bilo, ne sjećam se, ali se vukao po zemlji. Drugi su stajali na kaput i to je izazivalo zatezanje žice i tako nam zadavalo veću bol. Netko je rekao Janku da pusti kaput iz ruke jer mu neće trebati, a on je tako i učinio. Tada sam opazio jednoga svog poznanika, trgovačkog pomoćnika iz Sunje, koji je bio u civilu, ali s vojničkom puškom i s nožem na pušci.

Poznavao sam tog mladića još kad je bio dijete. Bio je naučnik kod jednog trgovca u Sunji gdje je i odrastao. Simpatičan, lijep mladić, ali sam se mnogo začudio kad sam ga vidio ovdje.

Putom koji nas je vodio u tu dolinu smrti naišli smo na jednu grupu pobijenih ljudi. Po odjeći sam mislio da su iz Bosne. Među njima bila je

i jedna krupna žena, koja je ležala na leđima, dok je jedan čovjek ležao potrbuške, a glava je bila među njezinim nogama. Učinio mi se poznat lik toga čovjeka, a još više kaput koji je bio na njemu.

Jedan ustaša predloži da nas ovdje pobiju, no ovaj trgovački pomoćnik pokaže rukom prema jednoj udolini:

"Odvedite ih tamo. Tamo ćemo ih pobiti".

Kolona je po komandi ustaša skrenula s puta. Pljuštali su udarci, zlikovci su nam put pokazivali kundacima i cijevima. Izmakli smo s puta oko trideset metara. Narediše da stanemo. Stali smo. No, pojedinci su odmah padali u nesvijest, a najviše oni čije su noge bile isprebijane. Opet je strašno zategnuta središnja žica i zbog toga su neki jaukali od boli. Opet je nastalo batinanje.

Na 18 do 20 metara dalje od nas primijetio sam Rome koji su kopali jamu. Jedan poznanik iz Kostajnice u civilnom odijelu, puška je bila preko njega, u ruci je imao drvene kolčiće, zabijao ih u zemlju i mjerio zemljište za drugu raku.

Tukli su nas sve više. Ne znam zašto su nas htjeli toliko izmrcvariti. Zastao sam, ne znam radi čega, malo dalje.

"U hrpu" – vikao je komandant i tukao me nogama po trbuhu. Kada su se umorili, komandant im reče da počnu s drugim načinom tuče. Tada jedan ustaša, raniji pekar u Sunji, odveže Dragana Radanovića i postavi ga od nas 3 do 4 koraka dalje. Kada je Dragan pitao što će s njim, dobio je udarac s puškom u prsa. "Stani tu, majku ti Vlašku, da strijeljam!" – vikne ustaša.

Nije za vjerovati, ali je bilo tako, u teškoj situaciji događa se svašta. Dragan Radanović reče:

"Neću prvi! Ja idem još pišati."

Iza toga odvezali su Adama Radovića i Nikolu Crnojevića iz Krčeva. Crnojeviću su naredili da stavi ruke na ramena Radoviću, a Draganu Radanoviću na rame Crnojeviću. Nama su naredili da se okrenemo od trojice naših drugova. Neki su se okrenuli odmah, a ja sam ostao gledati. Nato mi priskoči ustaški komandant i snažno me udari šakom u lice.

"Šta gledaš, mater ti Vlašku!"

Ja sam nešto progunđao. Stajao sam nepomično, a on me još jednom udari.

"Gledaj, mater ti Vlašku!"

Nije me više dirao. Ja sam gledao strašan prizor. Dragan Radanović bio je blizu mene, možda nešto manje od dva metra. Pekar iz Sunje silovito me odgurnuo. Udario sam o moje drugove. Zlikovac uzme pušku na gotovs. Povuče zatvarač. I danas se sjećam da sam vidio kako je zatvarač izvukao metak iz cijevi i da je kugla malo zelenkasta. Odmah iza toga povuče obarač. Odjeknuo je pucanj i ja sam vidio kako se zapalio kaput na Radanoviću. Radanović je na mjestu pao bez i jedne riječi. Ni glasa nije pustio. Nikola Crnojević pošao je malo natraške, pao na leđa, oslonio se na laktove i rekao:

"Ubijte me do kraja".

Mnogo je godina od tada prohujalo, ali i danas točno znam svoje misli na tom mjestu, kao i onda. Nikola Crnojević je kao mladi vojnik otišao na ruski front i 1916. godine zarobljen je za vrijeme glasovite Brusovljeve ofenzive u Galiciji. Kao zarobljenik prijavio se u Prvu jugoslavensku dobrovoljačku diviziju koja je osnovana u ruskom gradu Odesi na Crnom moru. S tom divizijom Crnojević je došao u Dobrudžu kada je i Rumunjska ušla u rat na strani Rusije i u Dobrudži su se sukobili Prva jugoslavenska dobrovoljačka divizija i glasoviti njemački general Makenzen. Prva jugoslavenska dobrovoljačka divizija pretrpjela je gubitke i povučena je u Odesu na oporavak. U to vrijeme izbila je u Rusiji revolucija i divizija se povukla preko Rusije, Sibira, Vladivostoka, Japana, Indijskim oceanom, kraj Male Azije, Sueskim kanalom, Sredozemnim morem i došla na solunski front. U proboju solunskog fronta bio je i Nikola Crnojević i u stalnim borbama učestvovao sve do Beograda.

Sada gine na pragu svoje kuće i od susjeda! Jedan ustaša zašao je iza leđa i opalio mu metak u potiljak. Metak mu je razvalio cijelu lijevu stranu lica. I danas, u starosti, sjetim se Nikole Crnojevića. Za to vrijeme Adam Radović stajao je sam. Mene je uzbuđivalo kako može stajati, što ne bježi, ili nešto ne čini. Pekar, ustaša iz Sunje, stane mu iza leđa i Radović pade licem na zemlju. Tada ustaše priđoše strijeljanima i počeše pucati po njima, onako, kao iz neke razonode.

Oni su bili mrtvi, a mrtve nije trebalo još jednom ubijati. Zvijeri su se iskaljivale s tim što su najradije pucale u lice. Mi smo gledali i čekali kada će na nas doći red. To je bilo neizbježno i trebalo je uslijediti vrlo brzo.

Pogledao sam u sunce. Moglo je biti oko 2 – 3 sata poslije podne. Sunce je sjalo i gledao sam prema željezničkoj stanici Kostajnica: vidio sam njen krov. Cestu nisam opazio. U tom trenu na pruzi je zasvirala lokomotiva. Svirala je dugo i otegnuto, kao da je glasom protestirala protiv događaja oko nas. Vidio sam dimnjak ciglane. Stoji uspravan. Vidio sam brda oko sebe i tada sam čuo da preko jarka, na drugoj strani Bajića-jama, odjekuju pucnji i osjetio da se tamo nešto događa. Nisam znao što je to bilo, ali sam mogao predvidjeti da su to bile ustaše koje su tu dovodile svoje žrtve. One su bile vođene putom preko gornjeg sajmišta na Bajića-jamama.

U taj čas prišao je jedan čovjek s fesom na glavi i rekao da neće kopati više, ako mu se to ne plati. Ustaša je rekao da će sve biti plaćeno. Sjećam se vrlo dobro tog događaja, tim više što je taj ustaša bio moj osobni poznanik, s kojim sam se nakon par minuta, onako svezan, sukobio. Kraj mene je bio svezan Đuro Stojaković, seoska poštenjačina kakvu samo može dati jedno naše dobro selo. Rekao mi je:

"Pero, primakni se malo k meni, zategnuto mi je, bole me ruke."

Pogledao sam Đuru plačnim očima. Gledali smo se svi skupa i nismo znali što činiti.

Ustaše su za to vrijeme raspravljale s tim čovjekom u fesu, u vezi s kopanjem, i čini mi se da je to bilo o tome da se jama kopa za nas tu, jer sam vidio već udarene kolčiće i četverokut. Taj čas pogledao sam Miloša Damjanića, koga sam najviše žalio pored svoje sudbine, i vidio da se on u licu nešto promijenio. Nisam mogao znati što je on mislio.

Gledajući Miloša nešto sam osjećao, i istog časa Damjanić je odskočio od grupe svezanih drugova i počeo bježati prema šumi koja je bila udaljena oko 600 metara od mjesta strijeljanja. Ustaše su brzo otvorile vatru za njim. Udaljenost između bjegunca i ustaša bila je dosta mala. Zaprepastio sam se kada sam vidio da je Damjanić počeo hramati na jednu nogu. Mislio sam da je ranjen. Mala niska šumica bila je od

Miloša udaljena još nepunih 20 koraka. Neki su potrčali za Damjanićem, neki su gađali iz mjesta. Jedan civil podigao je lovačku pušku i opalio. Vjerovao sam da ga je pogodio. No, na sreću Damjanića, nije. On je zamakao u nisku šumicu i zlikovci su se vratili nazad puneći puške. Tada su nas ponovno opkolili, sabijali nas u hrpu i tukli kundacima. U pomoć su pozvali i one koji su kopali jame. Do mene je dotrčao jedan ustaša koji je mjerio jame i s vojničkom puškom udario me u prsa govoreći:

"Majku ti četničku, sad si došao nama u ruke."

Bili smo, inače, stari poznanici!

Iz lica mi je tekla krv. Bio sam na izmaku snage. Sve mi se činilo kao najružniji san.

Sa svih strana bili smo opkoljeni uperenim puškama i onaj pekar iz Sunje predloži da nas jednog po jednog kolju. Izvadio je nož iz korica. Javio se još jedan koji je tražio da petoricu zakolje.

"Neće nam na ovaj način bježati" – reče.

Smijali su se, nadmetali se, junačili, pokazivali svoje pravo zlikovačko lice. Ustaški komandant prekinuo ih je u govoru i naredio da svi u nas upere puške. Tako smo stajali u potpunom vatrenom obruču. Čekali smo smrt.

Zapovjednik naredi trojici ustaša da se okrenu od nas i izvede Janka Boljanića iz Krčeva, koga je unaprijed odvezao od svezane skupine i postavio ga pred tri cijevi. Tada je izveo Simu Bausovca, željezničkog radnika iz Gornjeg Hrastovca i stavio ga pred Janka Boljanića. Isto tako postavio je trećeg, Stevana Matijevića, zemljoradnika iz Krčeva.

Nisam mogao gledati. Nakon pucnja okrenuo sam se i vidio da sva trojica leže mrtvi. Kasnije su pucali po njima. Od jednog od te trojice, ne znam od koga, jedan ustaša uzeo je sat riječima:

"Kako ga kod bandita nismo našli u Majuru. Ovo je meni uspomena za ovaj dan."

Čini mi se da se i danas sjećam lica toga ubojice. Nisam siguran, ali mislim da je bio iz nekog sela kraj Sunje ili iz Sunje.

Došao je red i na mene. Ja sam bio prvi po redu, a za strijeljanje sedmi. Zlikovac mi je prišao, udario me šakom u lice i rekao:

"Mi smo dobro poznati još iz Majura, a sada ćemo naše poznanstvo dokrajčiti".

Ovaj me je tukao i vezao u Majuru. U ruci je imao džepni nož. Prerezao je špagu s kojom sam bio svezan uz grupu uhapšenika. Žicu nije mogao. Uzeo me za ruku i postavio pred tri ustaše koje su imale puške na gotovs.

Od nekih svojih drugova ranije sam čuo o ubijanju Srba u Glini; pričali su mi da je jedan čovjek pred smrt ustašama rekao sve što misli o njima i ubili su ga. Doznalo se to na taj način što je jedan ustaša pričao općinskom blagajniku u Grabovcu, a taj kasnije meni.

Ja sam tada htio reći o ustaškom zločinu, čak sam pomišljao da ga svezanim rukama udarim. Napominjem da sam ostao svezan, ali samo odvojeno, no sve se odigralo drukčije.

Preda mnom je bio otvoren prostor. Misli su grozničavo radile. Znao sam da su puščane cijevi iza mene ni pun metar, ali mi se ipak rodila misao da pokušam bježati. Ne da pobjegnem, nego da ne čekam smrt na mjestu. Trebalo je još par trenutaka, tek da još dvojicu postave ispred mene.

Bježati, bježati, bježati! Smrt je došla blizu.

Bježati!

METAK NIJE POGAĐAO

Pojurio sam svom snagom. Na nogama sam imao samo seljačke opanke koji nisu bili svezani, već onako navučeni, a ruke su mi bile svezane, stegnute žicom. To je otežavalo bježanje. Ne mogu reći kad su opalile prve puške za mnom: dok sam krenuo, ili kada sam trčao, ali sam ih čuo i jurio dalje. Osjetio sam udarac u glavu. Pao mi je šešir. Puške su i nadalje pucale. Ja sam dalje bježao. Čuo sam pucnjeve i ustašku viku. No, metak nije pogađao. Bijeg ispred smrti nastavljao

se. Vjerojatno ja i nisam trčao tako brzo kako mi se činilo. Najviše su mi smetale svezane ruke. Ne znam kada su mi ispali opanci, ali sam opazio da trčim lakše. Meci su zviždali i zabijali se u zemlju kraj mene. Prvi put poslije vojničkih vježbi u vojsci vidio sam kako meci udaraju u zemlju i uzlijeću u zraku bacajući zemlju. Iznenada, na jedno dvadeset koraka pred šumicom, počeo sam posrtati. Pogledao sam u šumicu i sjetio se svoje majke, žene, brata, naročito djece koja su plakala prilikom moga hapšenja. Ta misao mi je, čini se, i dala neku snagu. S mišlju da još jednom njih vidim, jurio sam svom snagom i utrčao u šikaru gdje je bilo paprati visoke do ramena. Kroz šikaru sam uspio protrčati samo par koraka i onda sam pao. Instinktivno sam još razmišljao o tome gdje se nalaze progonitelji. Nisam bio mnogo udaljen od njih, ali ipak u šumi me nisu vidjeli. No, kao da sam osjetio da ne ulaze u šumu, već je obilaze. Nastala je strahovita pucnjava po šumi, ali ja nisam osjećao gdje udaraju meci, i pucnjava je prestala.

"Hajde da ga tražimo" – čuo se promukao glas.

Prestrašio sam se i legao potrbuške. Na njivi sam vidio jednog brkonju. Na kapi je imao plavom olovkom ispisano "U".

"Ivane, hajdemo ga tražiti", – rekao je netko.

"Ne treba, taj je dobio svoje" – odgovorio je drugi.

U tom času zaštektao je mitraljez, lijevo od mene. Čuo se lom kroz šumicu. Ja sam za trenutak izgubio svijest. Nešto kasnije zlikovci su otišli u pravcu koji ja nisam mogao vidjeti. Jako su me boljele svezane ruke. Pomislio sam na svoje jadne drugove od kojih sam bio udaljen najviše 80 metara. Tada sam čuo bolne jauke. Počeo sam puzati ali nije išlo. Okrenuo sam se na leđa i osjetio strahovitu bol. Bila je to posljedica udaraca kundakom. Jauci su odjednom prestali. Mene je savjest mučila, jer sam znao da sam svojim bijegom pojačao zločinačko mučenje mojih drugova, kao što je Damjanić svojim bijegom učinio da su i nas onako mučili.

Teški su trenuci psihičke krize. Učestali pucnjevi pobunili su moju svijest. Da li strijeljaju moga dobrog druga Jovu Vukičevića, koga sam štitio u kamionu svojim tijelom? Tukli su ga u kamionu i tjerali da pjeva. Da li pucnjevi koje sam čuo ubijaju dragog mi druga Milu

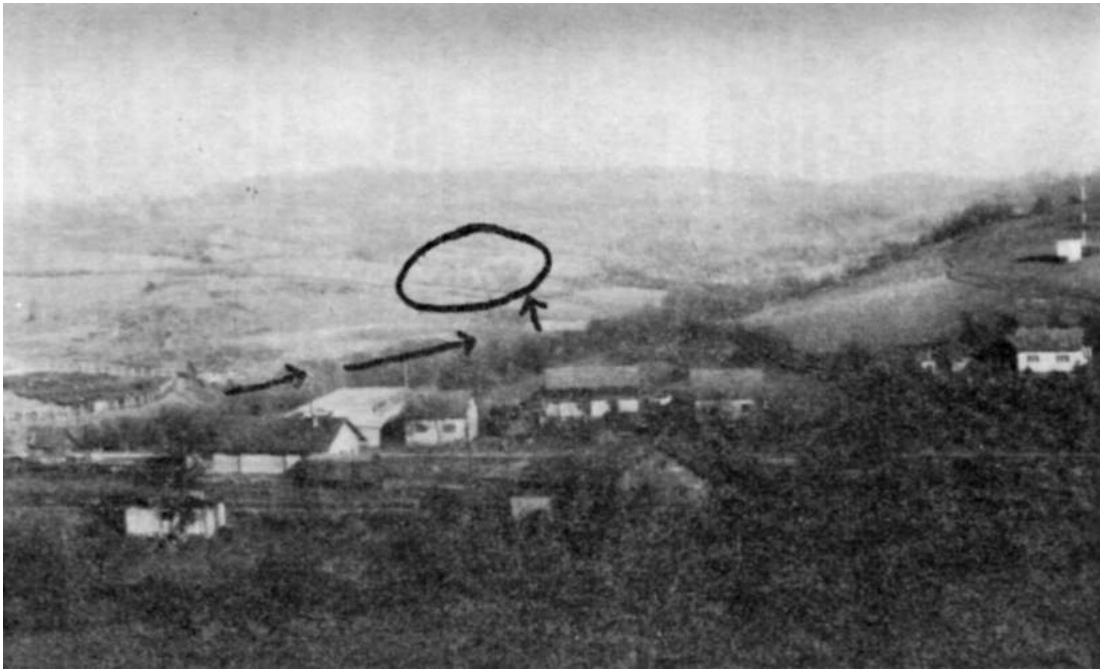

Bajića-jame. U zaleđu kuća odigravala se velika ljudska tragedija (Snimljeno 1976. godine)

Crnojevića? Da li ovaj drugi plotun odnosi život velikoj dobričini Jovanu Meničaninu? Čuju se pucnjevi i dalje. Sigurno to padaju moji drugovi Đuro Stojanović, Petar Radić, Mile Stanojčić, najobičniji pružni radnici...

Pucanje ne prestaje. Čekam u šumi ishod borbe sa smrću, čekam i preživljavam teške trenutke krize. Stalno sam osjećao napetost, neku muku zbog pogibije mojih znanaca, drugova i prijatelja, a uz to su me pekle noge i ruke. Bio sam slomljen. Čuju se posljednji pucnji i pucanje prestaje.

Da li od njih nije poginuo duša od čovjeka, Mile Đermanović, koji se borio protiv Švaba u Dobrudži i preko Rusije, Danske, Engleske, Francuske, Marseja i Sredozemnog mora stigao na solunski front i pod borbama došao do Baja u Mađarskoj, a susjed ustaša na prijevaru ga uhvatio da mu bez zakona presudi smrtnu kaznu? Buni mi se svijest. Grozničavo se naprežem i rade mi misli.

Ponovni pucanj, jedan, dva i mnogo. Da li od tog pucnja pada Jandrija Durman, koji je 20 godina živio u Majuru zajedno s Hrvatima i sada eto gine nedaleko od svoje kuće, gdje izrodi hrvatskog naroda pucaju na njega i druge ljude? Pucaju na pošteni hrvatski narod i burnu hrvatsku povijest, kaljaju prošlost svojih predaka,

Ginu li moji drugovi: Vaso Sužnjević, Jovan Inđić, Dušan Šaponja, pada sigurno i stasiti, lijepi Đuro Radović, gasi se sigurno život hrastovačke poštenjačine Jove Meničanina, koji, kako narod kaže, nikom nikad zlo nije ni pomislio.

Ne znam kako je dugo trajalo, ali sam kratko bio bez svijesti. Sigurno su to bili trenuci. Opet sam začuo puškaranje i na drugim stranama, tako da sam se izgleda nalazio u nekom vatrenom obruču. Nisam znao što treba dalje činiti. Teško sam se kretao Sve me boljelo. Ušao sam dalje u šumu. Zubima sam pokušao skinuti veze s ruku. Htio sam žicu pod svaku cijenu skinuti, no u blizini opali puška. Trgao sam se i pomislio da je neki ustaša pošao da me traži.

Ne znam što je to bilo, ali kasnije u ratu, kad sam doznao što je dum-dum metak, mislio sam sigurno je to bio taj metak. Nakon velikog napora uspio sam skinuti žicu s ruku. To je za mene bilo veliko

olakšanje, jer sam se lakše kretao. Osjetio sam slobodu. Ali, kamo sada? Ima li spasa?

Vidio sam da su mi hlače na više mjesta probijene i krvave. Zapazio sam da su mi tri metka ozlijedila bedra, ali mi se činilo da rana nije opasna. Ništa me nije boljelo od ranjavanja, već sam osjećao posljedice udaraca. To je bilo mnogo strašnije. Nastavio sam hod u pravcu šume koja je bila bliža. Kraj sam poznavao od ranije. Osjetio sam bol u glavi i leđima. Nisam mogao dalje hodati. Pao sam u nesvijest. Ne znam koliko sam ležao osvijestio sam se i pogledao oko sebe. Padala je dosta jaka kiša a bila je i noć. Išao sam dalje. Nisam znao kamo ali se trebalo nekamo kretati. Tada sam nabasao na neku visoku šumu i na zemlji osjetio trnje i neke oštre ubode. Sjetio sam se tada da je to bagremik gradske šume Kostajnica i tu sam šumu po viđenju znao, ali nisam mogao odgonetnuti s koje sam strane ušao i kako da izađem iz nje.

LUTANJE UZ PRATNJU MJESECA

Put do slobode bio je još dug. Noć mi je sa svojim tamnim plaštem bila zaštitnica, ali i protivnik. Pod njenim tamnim krilom nije mi bilo lako pronaći put prema slobodi. Boljele su me noge, ruke, misli su tražile rješenje, a snaga mi je bila oduzeta. Nisam mogao dalje. Ubodi u ruku, nogu. Što da radim? Kamo krenuti? Samo noć. Samoća.

Nakon mnogo muka i uboda izašao sam iz te crne šume i ugledao kako je u taj čas izašao mjesec iza oblaka, koji mi se tada učinio drug i saveznik. Po njemu sam se mogao orijentirati. Mogao sam donijeti odluku kamo da idem.

Da idem kući ili kod nekih svojih poznanika? Nije to bilo lako odlučiti. O svemu sam razmišljao.

Kod kuće me sigurno već traže. Dobro bi im došao. Da krenem u neko srpsko selo? I tamo već sigurno hapse i gone na strijeljanje. Da idem kod poznatih drugova Hrvata? I tu mi se nije činilo sigurnim, jer sam se osvjedočio da neki jučerašnji drugovi neljudski pucaju u nevine

ljude. Tko zna tko je kakvim postao u ovo vrijeme! Na koga ću naići, hoće li mi taj htjeti pomoći?

Trenuci odluke. Da idem kod svojih dugogodišnjih prijatelja? Nisam siguran. Odjednom mi padne na pamet. Što je ovo s Hrvatima? Osjećao sam da bih kod njih bio najsigurniji. Smijem li otići i na koji način do Nikole Lazića u Stublju, Nikole Marića u Majuru, Milana Vujčića u Stublju, Josipa Matekovića iz Majura? Ne, ne smijem ni tim ljudima! Zašto? Jer u ovoj skupini koja me je odvela na strijeljanje ima toliki broj Hrvata koji su se divljački ponijeli prema meni, a mislio sam da su moji drugovi i prijatelji.

Odlučio sam. Navedeni drugovi ne mogu biti ovakvi! I nisam se prevario. Mjesec je sjao potpuno otvoreno. Vidjela se okolina i na jugozapadnoj strani pojavio se crkveni zvonik. Znao sam da je to toranj crkve Male gospojine u Tirolu. Ako mi mjesec bude sjao u leđa i ja budem stalno tako išao, onda ću ići na sjever i to u selo u koje sam odlučio poći, a to je Mala Meminska. Mjesec je opet zašao za oblake i udarila je kiša. Tada se nisam više mogao orijentirati nego sam lutao prema instinktu. Tražio sam cestu Kostajnica – Selište. Ako budem išao pokraj nje, doći ću do petrinjskog mosta i na lijevo, u Malu Meminsku.

Išao sam kroz šumicu, pa preko njiva, i naišao na put popločen kamenom. I danas imam u svijesti da taj put ide istok-zapad, što meni nije bilo jasno. Ja sam ga prešao i nastavio dalje tražiti put Kostajnica – Selište. Išao sam dugo, dugo. Odjednom sam se našao kao u nekom čudu. Otkud je na desno šuma ovako visoka? Tu treba biti selo Rausovac, ali ne ovako na visoko i udaljeno. Ne znam što je, ali sam išao naprijed. Odjednom sam ugledao cestu, a kasnije i vodu. Ah, evo me kod petrinjskog mosta! Prošao sam pokraj stare ciglane i išao dalje. Odjednom izađe mjesec i preda mnom se ukaže cesta i široka voda, a preko nje visoka brda. Okretao sam se na sve strane kao lud. Onda se u daljini ukazalo nešto bijelo i ugledam da je to slabinjski kamen, rijeka je bila Una, a šuma preko rijeke – Bosna. Gdje sam? Što je ovo? Zalutao sam. Više ne znam što da radim. Instinktivno znam da sam udaljen više kilometara od onog pravca kamo trebam ići. Odjednom udari jaka kiša i još mi se više zamrsi čvor lutanja.

Sjeo sam. Blaga nesvjestica ponovo smiri moje tijelo. Jak pljusak kasnije me povratio u život i opet se pojavio mjesec, pratilac i drug one noći strašne jave. Znao sam: ako okrenem leđa kamenu, preda mnom je zapad i da u pravcu zapada mogu doći do lugarske kolibe u Naretku gdje su visoki hrastovi oko nje.

Pošao sam u tom pravcu, išao kraj nekih malih kućica, uzeo malo sijena, stavio pod pazuh i krenuo u pravcu zapada. Išao sam dugo, dugo. Naišao sam na put koji me odveo ravno do lugarske kućice. Nisam smio ići direktno kolibi, iako sam se primakao blizu i čuo da netko hrče, spava napolju ili pod krovom kolibe. Obišao sam kolibu, udaljio se od nje nekoliko koraka i orijentirao se. Čuo sam kako psi laju u dva pravca. Za jedan sam zaključio da je selo Utolica, a za drugi da je selo Rausovac. Nisam znao da je moja orijentacija točna, jer sam kod te kolibe bio samo jedanput i to u vrijeme kada mi je bilo devet godina. Mjesec je zašao iza oblaka i ja sam se instinktivno okrenuo u jednom pravcu, po mom zaključku prema selu Rausovac. Išao sam dosta dugo i naišao na nekakav puteljak i produžio. Odjednom sam na dosta velikoj udaljenosti osjetio nešto veliko, neku dosta veliku sjenku. Nisam se čak ni uplašio! Bilo je oko pola noći. Ogromno prostranstvo šume kao da mi je govorilo da se nemam čega bojati u ovoj gostoljubivoj prirodi. Sjenka se primicala sve bliže i činila mi se sve manja. Kako je bilo tamno, tek na dva tri koraka osjetio sam, odnosno vidio da je to čovjek, koji kao da želi proći pokraj mene na putu.

Mislio sam da je poznanik iz Selišta. Prolazile su desetine sekundi, dok se našao usporedo sa mnom. Zgrabio sam ga snažno za mišice i odgonetnuo. Nije to čovjek iz Selišta, meni je nepoznat.

Ni danas ne znam. zašto, i sam se tome čudim, ali sam ga upitao:

"Jesi li ti Srbin?"

Čovjek je na moje pitanje nešto odgovarao, ali nisam razumio ništa. Ruke su mi popuštale, a misli grozničavo radile. Čovjek na moje pitanje opet nije ništa odgovarao. Uhvatio sam ga niže za ruke, a on je strašno viknuo: "Joj!" Jauk je jezivo proparao šumski mir.

Nepoznatoga nisam ništa razumio, no pustio sam ruke i pitao ga zašto jauče. Čovjek je progovorio jasno. Razumio sam ga. I on je bježao

sa strijeljanja s Bajića-jama. Jaukao je zbog toga što sam mu stisnuo ruku koju je prebio ustaški metak. Priča je duga.

Dva čovjeka iste sudbine susrela se usred mračne šume. Obojica traže put. Uzeo sam sijeno, razmetnuo po zemlji, rekavši nepoznatome da sjedne. I sam sam sjeo. Saopćio sam mu da i ja bježim sa strijeljanja.

"Ne mogu sjesti. Prebijena su mi leđa" – odgovorio je. Polako sam ga spustio na sijeno i nastala je jeziva priča. "Tko si, odakle si?" – upitah.

"Ja sam Nikola Novaković iz sela Utolice. Ustaše su došle iz Kostajnice i sa seljacima iz Utolice uhapsili su mene, moga sina Jovu stara 19 godina, Stojana Vrapca stara 33 godine, Đuru Vrapca 19 godina, Milu Ličanina 68 godina, Stevana Ličanina 37 godina, Dušana Ličanina 25 godina, Iliju Kokanovića 27 godina, Janka Kosijera 52, Nikolu Radića 57, Ostoju Raka 60 i Boška Bajića stara 40 godina. Sve su nas povezali na jednu žicu, otjerali u Bajića-jame i naredili da legnemo na zemlju. Po nama su pucali i ubijali sve odreda. Desnom rukom bio sam svezan za ruku moga sina Jove. Onesvijestio sam se ležeći. Osvijestio sam se, ne znam koje je vrijeme bilo, padala je kiša, bila je tišina, ništa se nije čulo. Na desnoj strani ležao je moj sin Jovo, mrtav, i ja sam uspio žicu prekinuti od lijevo svezanog. Desnu ruku sam odvezao od sina. Ne vjerujući, okrenuo sam glavu svog sina i vidio da je zaista mrtav. Poljubio sam ga u lice i pobjegao. Sada, lutajući, naišao sam u Naretak i tražio lugarsku kolibu, jer ja od kolibe znam put za Utolicu.

Pitao me kako se zovem. Ne znam zašto, ali mu nisam htio reći, iako me to danas malo u podsvijesti smeta. Obojica smo ponovo tražili kolibu, ali je nismo mogli nikako pronaći, već smo lutali i lutali po Naretku, gdje mi je Nikola rekao da bi me onaj pravac kojim sam pošao odveo ravno u Kostajnicu. To me je još više uplašilo. Rekao sam Nikoli da negdje sjednemo i čekamo da svane, pa ćemo onda tražiti put. Nije htio pristati.

"Hajdemo, ne smijemo stati, idemo tražiti put" – odgovorio je.

Nosio sam sijeno sa sobom, spustio se kraj dva hrastića, uzeo Nikolu za mišice i naredio mu da sjedne. Šutjeli smo. Kiša je padala. Nije

za vjerovati, ali smo obojica zaspali. Kad sam se probudio već je bilo svanulo. Nikolu sam probudio i tada je nastao strah, jer mi put i dalje nismo znali.

Počelo je lutanje. Odjednom smo ušli u krupnu šumu, poznati, glasoviti Naretak. Stogodišnji hrastovi. Rekao sam Nikoli da ja sada znam put po tome što ću se po hrastovima brzo orijentirati gdje je sjever, i ako idemo prema sjeveru, moramo izaći u pravcu sela Rausovca ili Utolice i poći na njihova brda.

Nikola se protivio pravcu kojeg sam predložio, ali je ipak pošao Išao je preda mnom desetak koraka. Bili smo u širokoj prostranoj šumi, izdaleka vidljivi, pa smo tako u razmaku dogovorno i išli. Ispred sebe opazio sam na šumskom lišću krv. Pozvao sam njega da stane i vidi krv, jer je to bilo u pravcu kojim idemo. Kada smo to gledali, vidio sam da je Nikola ranjen da mu je jedan metak ozlijedio nogu. On se začudio, jer nije osjećao bol. Nakon izvjesnog vremena izašli smo na njive. Nikola je odmah zaključio da se nalazimo između Utolice i Rausovca. Stali smo: jedan je put vodio na desno. Nikola je pokazao: to je Utolica, a lijevo Rausovac.

Na rastanku Nikola se zagledao u mene i rekao:

"Sad te poznam. Ti si Pero Drakulić iz Hrastovca".

"Otkud ti mene poznaješ?"

"Poznam te po tvojim glasovitim govorima u Općinskom poglavarstvu u Majuru."

Začudio sam se. Pozdravili smo se i poljubili. Rastali smo se da se više nikada ne vidimo.

MEĐU LJUDIMA

Ostao sam sam. Išao sam preko oranica prema Rausovcu, gdje me je istoga dana čekala teška situacija, iz koje sam jedva pobjegao. Obazirao sam se i bio vrlo oprezan Vjerovao sam da će ustaše doći i ovamo. Smogao sam snage i pojurio u selo. Zavukao sam se u jednu staju, prvu

do koje sam stigao i nakon par minuta naišla je jedna žena. Sigurno je mislila da sam luđak. Bio sam gologlav, bos, sav krvav, poderan uplašen. Uplašio sam se žive žene i ako sam znao da je to selo Rausovac gdje sam siguran u pomoć.

Sjećam se da je u to vrijeme i jedan derančić silazio sa staje pogledao me i izašao napolje. Ne znam tko je prvi progovorio, ali sam ženu pitao čija je staja. Ona je rekla da je vlasnik Milan Bunjevac Nisam ga poznavao, ali sam znao Stojana Bunjevca i pitao sam za njega. Rekla je da mu je kuća u blizini. Zamolio sam je da dovede Stojana do mene.

Provirujući iz staje spazio sam uniformirano vojničko lice u dvorištu. Preplašio sam se. Kada je Stojan došao, pitao sam ga ima li tu ustaša. On je rekao da nema, a uniformirano lice da je neki iz Utolice koji je povjerenik kod vršalice u Rausovcu i da je već otišao, Stojan me odveo kući, nudio mi jesti, no nisam mogao. Isto tako dao mi je šešir i opanke. Nisam ni to mogao nositi. On mi je i pokazao put do kuće Stevana Batnožića.

Išao sam sâm preko njiva i naišao na jednu ženu koju sam od ranije poznavao. Ona je nešto pričala svome mužu. Zovnuo sam je k sebi i ona me odmah prepoznala, jer je njezina majka iz moga sela. Odvela me je do kuće Stevana Batnožića, odnosno svoje, i otišla po Stevana.

Kada me je vidio Stevan, moj dugogodišnji prijatelj, osjetio sam da je jako ustrašen, a još se više prestrašio kad je od mene čuo da sam bio u zatvoru u Majuru, nadajući se da će i po njega doći. Sjećam se i danas vrlo dobro kako mu se tresao brk od straha.

Ponudili su mi da legnem u krevet, dali mi jesti, ali nisam mogao. Legao sam. Nakon nekog vremena došla je jedna žena. Opazivši me, počela je jaukati. Bila je jako zabrinuta. Poslije su došli Cvijo Batnožić, lugar iz Rausovca i njegova dva sina Janko i Svetozar, te smo zajedno sa Stevanom Batnožićem otišli u šumu da se sakrijemo. Sjedili smo i pričali. Moja priča bila im je nevjerojatna, ali sam osjetio da mi sva četvorica vjeruju. Tragovi na meni bili su još svježi: ruke krvave od vezane žice, a krv je još tekla iz glave i nogu.

Moj prijatelj Cvijo pitao me jesam li jeo. Rekao sam da ne mogu jesti. On je zatim otišao kući i donio mi opanke, koje nažalost nisam

mogao obuti. Kasnije su Stevan Batnožić i Cvijo nekamo otišli, a potom i sinovi Svetozar i Janko. Rekli su mi:

"Ako se bude bježalo, mi ćemo dotrčati do vas."

Sjedio sam i razmišljao, kad me prenuo Svetozarev glas:

"Bježi, Pero, ovamo k nama! Evo ustaša!"

Dotrčao sam do njih, pa smo sva trojica bježali kroz šumu. Čula se strahovita pucnjava, ali nismo znali iz kojeg pravca dolazi. Kasnije se sve smirilo.

Prije pucnjave čuo se ženski glas koji je vikao: "Tata, tata!" Netko je zvao oca. Nakon toga uslijedila je pucnjava, i na jednoj kosi, gdje je bila požnjevena pšenica, pojavile su se ustaše u uniformi. U tom momentu počelo se pucati u pravcu nas trojice. Pobjegli smo i došli na jedno raskršće. Rekao sam da idemo u Meminsku, a oni odgovoriše da idu desno. Poljubili smo se i rastali. U međuvremenu začuo se ženski glas.

"Bježite ljudi, bježite ljudi, ide zlo kroz selo!"

"To je Đuja" – reče jedan od njih.

Rastao sam se od njih i pošao u pravcu Meminske. Put sam već znao. Preko njiva izašao sam kod kuće Rakića. Tu je bilo dosta naroda. Odjednom sam se onesvijestio i pao u kanal. Kad sam se malo pribrao vidio sam oko sebe dosta ljudi i žena. Sjećam se kao danas, došao je kasnije Janko Vender moj poznanik i dobar prijatelj. Gledao me, ali mi se nije primakao, a na licu sam vidio užas koji je bio u njemu. Nakon par minuta naišla je jedna žena i rekla da ima još jedan takav bjegunac u selu. Odmah sam pomislio da je to Miloš Damjanić. No, kad se ta žena primakla k meni, vrisnula je i rekla:

"To je prijatelj Pero Drakulić!"

Ona me je poznavala, jer je imala sestru udanu za moga rođaka. Kada je došao Milan Vender, uzeo me i odveo do petrinjskog mosta. Na mostu smo se rastali i ja sam pošao u tzv. petrinjsku stranu. Ipak, nisam mogao dalje ići, legao sam u jarak i ponovo se onesvijestio. Neki dobri ljudi odveli su me u kuću Dragana Petrinjca, moga daljnjeg rođaka. Tu sam bio neko vrijeme i nisam smio hodati. Ipak, pošao sam Nikoli Ratkoviću. Putem je bilo opasno ići, zato sam sišao s njega i njivama nastavio pored sela Meminske.

Idući prema kući Nikole Ratkovića naišao sam na jednog žitelja Meminske koji se zaprepastio kada me je vidio. Uzeo me je pod ruku i odveo do kuće moga prijatelja Nikole Batnoge. Ušao sam u dvorište njegova strica Jove Batnoge i sjeo na kola u kolnici da se odmorim. Za kratko vrijeme okupilo se mnogo ljudi koji su me gledali, ali mi se nitko nije primakao bliže od tri četiri koraka. Sjećam se dobro da je naišao Dušan Smiljanić, koji je i danas živ. Ne primičući se k meni, izdaleka reče:

"Što je to, Pero, s tobom bilo?"

Rekao sam: "Ne znam ni sam što. Vidite po meni."

Mnogo me smetalo što su me tako promatrali i dobro se sjećam da sam ih pitao zbog čega me tako promatraju. Nato je odgovorio Smiljanić:

"Mi svi tebe poznamo. Što je s tobom, otkud ideš?"

U taj čas naišao je Mićo Batnoga, stariji čovjek koji mi je mogao biti djed, i odmah pristupio k meni pitajući:

"Što je to tebi, Pero?"

Ja sam rekao:

"Jučer sam pobjegao sa strijeljanja s Bajića-jama, gdje je strijeljano mnogo ljudi. Ja sam se izvukao. Vidiš kakav sam."

***

Trebalo je pokušati pronaći ženu i djecu, smoći snage za taj susret poslije svih patnji i muka, ispričati stravičnu priču o onima koji su pali, o očajničkom bijegu ispred pušaka ubojica i sekundama koje su me dijelile od kraja života.

Eto, bio sam korak do smrti, a sada sam opet među ljudima koji nisu mogli shvatiti ono što se oko nas događalo. Djed Mićo je vjerovao da treba bogu zahvaliti za život, a ja sam bio obuzet onime što su neljudi činili s ljudima na krvavim brežuljcima iznad rijeke koja je stoljećima tekla dolinom i svjedočila o borbama ljudi da se održe.

U jednom trenu uzbudila mi se svijest i podsvijest. Poželio sam da pobjegnem između ljudi, da odem u mirnu šumu i dokrajčim ostatak života. Vjerojatno sam vjerovao da nikada neću moći steći snage da

nastavim normalno živjeti i vjerovati ljudima. Bio sam u bunilu, očajan i bespomoćan, ali su me pokretale neke sile i želje da vidim djecu i ženu, da bar njima olakšam život.

Morao sam krenuti stazom neizvjesnosti i pokušati organizirati život onako kako se bude moglo u tom vremenu punom opasnosti i oštrih bodeža u krvničkim rukama.

Iznad svega vukla me želja da vidim svoje: ženu i djecu, a bojao sam se tog susreta i susreta s ostalim mještanima.

Znao sam: svima ću morati pričati svoju priču, a to je teško, užasno teško i bolno, kao umirati i gledati kako umiru dragi drugovi.

Ali, život je bio jak i ja sam krenuo tim putem koji mi je bio namijenjen.

Korak me dijelio od smrti. Ubojice su na mene pucale iz blizine, izdavala me snaga, a šuma spasiteljica mi se činila tako dalekom. Ipak, smrt me poštedjela, metak me nije htio. Koračao sam u život. Prema ljudima.

A sada, novi koraci. Put pun neizvjesnosti i nepovjerenja, put stradanja i nade.

Opterećen smrću – pošao sam u život. Još jednom dalje.

Preda mnom je pobjegao Miloš Damjanić, a iza mene su strijeljana šestorica. Ostali su nakon mog bježanja pobijeni.

"Zar to nije borba Bosanaca i ustaša?" – upitao me Mićo,

"Ne, sve te puške što se čuju, to strijeljaju Srbe po Bajića-jamama i kostajničkim sokacima".

"Pa tebe je, Pero, bog spasio" – reče on – "a ti si znao govoriti da nema boga."

To me je malo uvrijedilo i prvi put poslije bježanja ljutitim sam glasom rekao:

"Djede Mićo ja nikada nisam rekao da nema boga, od mene to nikad nisi čuo, a što se nisam slagao sa zakonima religije i radom koji čine svećenici, to je moja osobna stvar. Ali ako je bog spasio mene, ove oči koje tebe gledaju vidjele su jučer strijeljanje u Bajića-jamama: Adama Radovića, Nikolu Crnojevića, Dragana Radanovića, Janka

Boljanića, Simu Bausovca, te Stevana Matijevića, koje ti vrlo dobro poznaješ, a iza toga i ostalih 14 ili 15 ljudi, koji su kasnije strijeljani. Ako je bog to dozvolio, a mene spasio i nije kaznio ubojice, ja takvog boga ne priznam. Tko zna kakvom ću ja smrću još umrijeti."

Djed je pristupio k meni, prekrstio me i rekao:

"Zahvali ti bogu što te spasio."

Djed Mićo od boga nije odustajao.

Tako sam iz smrti došao među ljude.

Trebalo je nastaviti živjeti.

TAKO SU UMIRALI KOZARČANI

Još u toku rata, poslije strijeljanja grupe Kozarčana, čuo sam da je jedan od njih uspio pobjeći s Bajića-jama. To mi je bilo drago čuti i pomišljao sam kako bi bilo lijepo susresti tog čovjeka čija je sudbina slična mojoj. Mada takvi susreti donose nove tuge i vraćaju čovjeka u prošlost koja je teška, ipak postoji nešto što me privlačilo da čujem kako se spasio taj Bosanac, kako su pričali seljani u okolici Kostajnice.

Kad je 1971. godine, u čast tridesete godišnjice narodnog ustanka, Skupština općine Kostajnica imenovala odbor za uređenje spomen-područja Bajića-jame, ja sam dobio zadatak da budem na čelu grupe koja će prikupljati građu. Bilo mi je drago što sam baš ja imenovan za taj posao jer me, razumljivo, to privlačilo. Kao jedan od rijetkih svjedoka zločina sa zadovoljstvom sam se prihvatio posla koji mi je bio povjeren, a u grupi sam imao dobre suradnike od kojih sam dosta mogao očekivati.

Čim je započela akcija za uređenje spomeničkog područja, ja sam se sjetio svih onih koji su pobjegli sa strijeljanja a osobito sam bio zainteresiran da vidim Dušana Banjca iz sela Strigova tog hrabrog i sretnog Kozarčana o kojem sam mnogo slušao. Odlučio sam da uz pomoć nekih drugova pronađem Dušana i zabilježim njegovu ratnu priču.

U POTRAZI ZA DUŠANOM

Najprije sam se raspitao za Dušana. Poput vojnika koji kreće u nepoznato područje, pripremio sam se i bio svjestan da neću tako lako naći svog druga i supatnika, čija me povijest zanimala više od drugih.

Sa mnom su na put automobilom krenuli drugovi Dušan i Đuran Stojnić. Kolima smo stigli u Bosansku Dubicu, a zatim nastavili put preko Knežice i Ribića mosta. Odatle je trebalo pješačiti jer nije bilo pravoga puta kojim bi se vozilo moglo kretati. Išli smo preko polja, livada, dolina i brda, šuma i jaraka. Iako sam čovjek u godinama, nekako sam smogao snage da izdržim taj za mene naporan put.

Nakon dosta pješačenja naišli smo na jednu kuću. Na prozoru se pokazala mlada lijepa žena koja nam je dala prve informacije. Pitali smo je za školu, a ona je odgovorila da se škola nalazi odmah iza šume.

Našli smo školu, a zatim nastavili put. Kiša je prijetila. Mi smo se znojili i razgovarali o tome što činiti ako kiša bude jako padala. Priznajem da mi je bilo vrlo teško. Umorio sam se. Već sam pomišljao da predložim povratak, ali su moji suputnici bili uporni i to je bilo presudno. Oni su, naime, rekli da sada nema povratka dok ne nađemo Dušana Banjca radi kojega smo i krenuli na dugo putovanje.

Išli smo i naišli na kuće.

Drugovi su rekli:

"To su Banjci."

Sad smo morali tražiti u kojem je zaseoku Dušan.

I to smo saznali i konačno stigli do grupe kuća.

Upitali smo jednu ženu je li Dušan Banjac kod kuće, a ona je odgovorila da jest.

Ja sam se sada bojao susreta sa starcem koji je, kako sam čuo, oslijepio, a i ne čuje. Pomislio sam da Dušan u takvom stanju neće htjeti pričati o svojoj tragediji. Tada bi naš put zaista bio uzaludan.

Ulazimo u blatno dvorište, a zatim u kuću. Dojam je dosta težak. Ne znam kad sam u životu vidio toliko blata u nečijem dvorištu. Istina, bila je zima na izmaku, a tada su svuda bljuzgavice. No, bilo mi je jasno

da je ovdje problem u tome što je Dušan starac koji ulazi u osamdesetu godinu, uz to je bolestan i sigurno ne može svoje stanje održavati kao mladi ljudi.

Blatnih cipela i mokri koraknuli smo u kuću Tu nas je dočekala visoka koščata starica Prava Kozarčanka. Na njenom licu bore narezane kao stranice knjige. Što li krije ta knjiga? Kakve li je patnje i teškoće podnijela ova mršava starica? Hoće li ona pomoći u priči o Dušanovom strijeljanju i bijegu? Razmišljao sam i očekivao susret s Dušanom.

Na krevetu je sjedio starac.

Očito to je bio Dušan Banjac.

Pozdravio se s jednim, a zatim i s drugim mojim pratiocem.

Upitao sam ga, uz pozdrav, tko je to, a on je rekao da ne vidi ali da osjeća grupu i zna da smo trojica.

Dušan je sjedio na svom krevetu a između njegovih nogu i kreveta bila je uska klupa. Zatim je sišao s kreveta i sjeo na klupu. Tako mi je bio bliže i lakše sam mogao razgovarati.

"Nećete mi vjerovati, ali vam kažem da sam iskreno poželio smrt, a ostao sam živ".

Tako je počeo razgovor Dušan Banjac.

"Smrt bi sigurno bila spas od onih muka koje sam preživio. Ruke su mi bile vezane žicom. Mučili su nas i ponižavali. To su bile prave muke".

Promatrao sam Dušana a kroz misli mi se odmotavao moj vlastiti film o onom strašnom putovanju od kuće preko majurskog zatvora do Bajića-jama. A oni pucnjevi, krvave noge, nesvjestica, bijeg i lutanja kroz šumu, oni susreti s ljudima i pokušaj da se normalno nastavi živjeti!

Promatrao sam nesretnog čovjeka i sam proživljavao njegovu i svoju tragediju i tragediju svih onih koji su pali.

Znao sam da sam došao po sjećanje Dušana Banjca i da sada nije vrijeme za vlastita sjećanja, ali sve je to bilo jače od mene i nije se moglo zaustaviti po zadatku, po volji.

Dušan Banjac priča svoje jezive doživljaje. Banjac je prvi s desna, a Pero Drakulić prvi slijeva. Razgovoru su prisustvovalia i dva ratna druga Dušana Banjaca – Đuro Stojnić i Simo Bundalo (Snimljeno 30. kolovoza 1976. godine)

Dušan je zamolio svoju ženu da nam skuha kavu, kako bi razgovor bio ugodniji. Moram priznati da nam je kava trebala jer smo se prilično umorili putujući brdovitim krajem.

Ja sam našem domaćinu najprije ispričao kako smo počeli akciju za uređenje spomeničkog područja gdje su vršeni masovni zločini.

Rekao sam da smo drugovi po sreći i nesreći. Obojica smo bili na Bajića-jamama, a sada eto pričamo svoja teška sjećanja. Objasnio sam da želimo opisati tragediju svih palih i preživjelih i da nam i on može i treba pomoći svojim iskazom.

Zamolio sam Dušana da ispriča svoj život, a osobito onaj dio koji se odnosi na Bajića-jame otkuda je uspio pobjeći.

A slijepi starac je pristao i u uvodu naglasio da u životu nikad nije podnosio laži i da će zato njegova priča biti prava istina. On je rekao da se sjeća svih detalja iz onog teškog vremena, a da mu je sada sve teže pamtiti novije događaje koji su se odigrali prije kratkog vremena.

Nakašljao se starac, kao da se priprema, i onda počeo svoju dugu životnu priču, punu teškoća, opasnosti i crnih boja.

PRED NAMA SU BILI NIJEMCI

Dušan je ukratko ispričao da je rođen 1895. godine u siromašnom selu Strigova. Kao dvadesetogodišnjak mobiliziran je u austrougarsku vojsku. Rado je iznosio detalje iz tog do tada najvećeg rata u kojem su mnogi poginuli. Dušan je kraj ratnog vihora dočekao u Albaniji. Iz Albanije je prešao u Boku kotorsku i Zeleniku, a onda preko Sarajeva i Broda stigao je kući. Tu je radio na poljima, a jedno vrijeme bio se zaposlio u rudniku uglja u Lješnjanima.

Mobilizacija starojugoslavenske vojske njega je mimoišla jer je bio starije godište. Rat je počeo, a Dušan je ostao u selu.

Kad je Komunistička partija pozvala narod na ustanak, Kozara je listom ustala u borbu. Dušan se našao na Kozari, ali je stalno odlazio u selo. Izvršavao je zadatke koji su mu drugovi povjerili.

Tada je, u proljeće 1942. godine, započela poznata ofenziva na Kozaru. Dušan Banjac je ostao odsječen od slobodarske planine.

"Nisam znao što da radim. Pod svaku cijenu nastojao sam se vratiti na Kozaru. Lutao sam od sela do sela u okolici i nastojao spasiti goli život. Tako sam naišao na grupu seljaka koji su mi rekli da nama Nijemci neće ništa ako se predamo. Čudio sam se ovim glasinama o Nijemcima.

Kao obezglavljeni, lutali smo sve dok nismo došli Nijemcima u ruke. Ne sjećam se kad je to bilo, to jest koji datum, ali se dobro sjećam da smo se našli opkoljeni od njemačkih vojnika koji su tada čistili Kozaru i sela u Potkozarju. Odjednom, eto, pred nama su bili Nijemci. Svi su bili lijepo obučeni i odlično naoružani. Mi nismo mogli bježati jer bi nas ubili.

S uperenim puškama gonili su nas. Nisu tukli. Nešto su međusobno razgovarali. Ponešto sam razumio, mada sam slabo znao njemački. Kao austrougarski vojnik nešto sam bio naučio, ali se to zaboravi."

Banjac je sada malo zastao, kao da je htio naglasiti da upravo tim činom započinje ona tragedija radi koje smo došli u ovaj kraj.

"Jedan je Nijemac počeo govoriti našim jezikom. Rekao je da će pustiti djecu ispod četrnaest godina, dok će ostali morati na rad u Njemačku.

Postrojili su nas, a jedan njemački oficir nas je izbrojio. Čuo sam kako je brojio, a kad bi došao do stotine, to bi jače naglasio. Dobro sam čuo da nas je bilo pet stotina. Mislim da sam dobro čuo."

Kolona je krenula preko unskog mosta prema Hrvatskoj Kostajnici. Išli su ljudi u nepoznato, a Dušan priča kako su mislili da ih Nijemci i domobrani tjeraju na željezničku stanicu i da će, možda, u Njemačku na rad.

"Na mjestu gdje je veterinarska stanica ugledali smo logor ograđen bodljikavom žicom. Pomislio sam da to nije za one koji će otići na rad u Njemačku. Uvjerenje je bilo čvršće kad su nas počeli surovo gurati, tjerati i udarati.

Straže su preuzeli domobrani. Oni su nam zabranili razgovor, jela nisu davali, a pažljivo su promatrali što radimo. Dolazili su i Nijemci,

ali nam nisu ništa govorili. Nismo znali kako je kod naših kuća niti je itko k nama dolazio.

Tu smo ostali dva dana."

U logoru je vladala atmosfera iščekivanja i predviđanja, jer su logoraši bili lišeni bilo kakvih informacija o svojoj sudbini. No, kako priča Dušan Banjac, tada je došao neki civil. S njim je bila grupa domobrana. Nijemci su davali neke upute o logorašima, ali ljudi nisu imali pojma o čemu se radi.

"Civil se odjednom popeo na neku klupu, a domobrani su nam naredili da pažljivo slušamo.

Onda je civil nekako strogim glasom povikao:

'Tko je bio na Kozari, neka stane na ovu stranu!'

Civil, očito neki ustaški funkcioner, čas je gledao nas, čas Nijemce, svoje gospodare. On je očekivao kako će se ljudi početi izdvajati."

No, sjeća se Dušan Banjac, nitko se nije ni pomakao. Ljudi su slutili opasnost. Ispod oka su gledali civila i Nijemce, a domobrani ovaj put nisu bili važni.

Situacija je postala napeta. Civil je ponavljao svoj nalog da se Kozarčani izdvoje, a oni su ostali u stroju. Ali, sad je s boka došao vod njemačkih vojnika koji su u rukama držali šmajsere. Civil se konzultirao s oficirima, a zatim još jednom povikao:

"Još jednom vam kažem da izađu oni koji su bili na Kozari ili će vas Nijemci sve pobiti!".

O tom momentu Dušan Banjac doslovno priča:

"Postalo je opasno. Kroz tijelo su mi prošli trnci. Osjetio sam strah. Vojnici su na komandu jednog oficira uzeli šmajsere na gotovs, a to je značilo da mogu svaki tren otvoriti paljbu. Cijevi su bile uperene u nas.

Tada se dogodilo ono što nisam pretpostavljao. Iz stroja je izašao prvi Jovo Tubić. Pošao je na mjesto koje je pokazao onaj civil i tu je stao. Onda je za njime pošla veća grupa. Išli su ljudi vjerujući da moraju. Smrt je prijetila. To treba razumjeti.

Mislio sam trenutak što da činim, ali sam brzo odlučio da i sâm idem s ljudima s kojima sam bio na Kozari. Nekako bi me bilo stid ostati.

Ne znam koliko nas se izdvojilo, ali pamtim da nas je bilo mnogo.

Sada je onaj civil prišao k nama i od jednog starca uzeo štap na koji se ovaj bio oslonio da lakše stoji. Počeo ga je tim štapom strahovito tući. Prosto je slomio štap o starčevo tijelo i glavu. Poslije je to uradio s još nekima, tako da su ljudi počeli bacati svoje štapove. Teško smo stajali, ali nam nisu dali da sjednemo.

To bacanje štapova razbjesnilo je onog civila i on je sa zemlje dizao štapove i s njima nemilosrdno tukao. Izgledao je kao lud. Naslađivao se time što je na starim ljudima lomio njihove štapove. Tukao je sve dotle dok mu jedan Nijemac nije naredio da prestane. Civil je nešto razgovarao s njemačkim oficirima i onda je otišao. Napustili su nas i oni njemački vojnici sa šmajserima, a ostali su domobrani. Nas s Kozare odvojili su u drugi dio logora.

Čuvali su nas domobrani. Oni su vrlo surovo postupali s nama. Kad bi ih netko nešto pitao ili tražio vode psovali su nam majku mutlačku i majku komunističku."

ODBROJAVANJE I VEZANJE

Logoraši su ležali na malom prostoru. Stisnuti jedni uz druge grijali su tijela i očekivali što će donijeti novi dan koji se rađao. Dušan Banjac provjerava svoje sjećanje, ali kaže da pouzdano tvrdi da je bio utorak. On se sjeća te zore kad je gledao preko obala Une i promatrao svoju blizu a ipak daleku Kozaru. Morila ga je tuga za svojima, za selom i kućom, za sudbinom Kozare majke koju su gazili palikuće i ubojice.

O tome Banjac slikovito i toplo priča:

"Ujutro su u naš logor došle ustaše. Pjevale su neku pjesmu. Gledali smo ih sa strahom i očekivali zlo. Ustaše su u ruci nosile snopove žice, dužine od pola metra, otprilike.

Iza ustaša je došao onaj zloglasni civil, onaj batinaš koji je na starcima lomio njihove štapove. Taj je već pokazao tko je i što mu je zadatak. On se stalno sastajao s njemačkim oficirima i nešto razgovarao.

Dok su se oni, ustaše, Nijemci i domobrani, dogovarali i za nešto spremali, mi smo sjedili i gledali. Ja sam ustao i okrenuo se prema mojoj Uni i preko nje gledao Kozaru. O, kako mi se tog jutra činila lijepom i nedostižnom! Gledao sam naš Balj koji se kao neki div nadvija nad Kostajnicom kao da gleda nas Kozarčane u nevolji i žicama.. Preko Balja moje su misli odlazile u Strigovu, u moja brda i moje doline. Tamo gdje je bio moj život. Osjećao sam se kao kad se opraštam, od nekoga. Možda sam to doživio baš u času pred veliku opasnost koja je bila tu."

Iz sanjarenja Dušana Banjca je prenula galama domobrana i ustaša koji su pojurili prema logorašima koji su ostali iza Kozarčana. Tukli su ih i tjerali u red, a zatim su ih otjerali iz logora.

"Mi smo gledali kako odlaze naši drugovi. Razmišljali smo kamo ih gone i što bi moglo s njima biti, što će biti s nama? Znali smo da će se poslije ovih ljudi i s nama nešto dogoditi. Ali, što?"

Nakon toga u logor je, kaže Banjac, ušla grupa Nijemaca koje do tada logoraši nisu vidjeli. Jedan od njih imao je u ruci neki papir. To je očito bio oficir.

"Nijemci su otišli prema ulazu u logor. Ustaški i domobranski oficiri prišli su svojim grupama. Izdali su naredbu, a ovi su s uperenim puškama krenuli k nama.

Stali su i naredili četvorici ljudi da izađu. Pokazali su koji to trebaju biti. Ovi su ustali i stali na određeno mjesto. Iza svakog od njih stale su četiri ustaše. Jedan od njih je u rukama držao komad žice, drugi je uhapšenika snažno povukao za ruke natrag i zatim su ruke čvrsto vezali žicom. Iza toga su ruke drugom žicom vezali za mišice.

Strašno. Ledila nam se krv od pomisli što bi moglo biti s njima i s nama. Neki su drugovi padali u nesvijest. Uhvatila ih je slabost. U to vrijeme su neke ustaše batinale ljude. Onu su četvoricu vezanih otjerali na suprotnu stranu kraj logorske žice. S njima je ostao jedan domobran. On ih je čuvao.

Tako je počelo odbrojavanje i vezanje ljudi. Očito, fašisti su spremali likvidaciju. Ljudi su dalje padali u nesvijest, a jedan je ustaša rekao da se oni prave. Jedan je oficir predložio da izdaju naredbu da ljudi legnu na zemlju. Takva je naredba izdana. Mi smo počeli sjedati. Nastala je pometnja. Komanda je, međutim, morala biti izvršena. Bilo nam je teško ležati, jer smo htjeli promatrati što se događa i kada će na koga od nas doći red da dođe u svoju vezanu četvorku.

Ni sam ne znam kako je došlo do toga da nisam čuo kada je na mene došao red, tj. kada je ustaša odbrojio da i ja krenem. Baš tad sam pokušao sjesti da promijenim položaj, ali me je na red podsjetio udarac kundaka u glavu. Osjetio sam da me netko divljački povukao za kosu, a začuo sam i riječi:

– Majku ti vlašku, ustaj! Na tebi je red!

Bio sam zbunjen. Ustao sam. Kraj mene je stajao moj komšija Ostoja Banjac, a kraj njega sin Mile, dok je dalje na kraju stajao moj rođeni brat Đuro. Nisam se odmah odazvao kad mi je ustaša naredio da pružim ruke unazad. On mi je zbog toga naglo trgnuo ruke. Odmah sam osjetio jaku bol, a zatim me stegnula žica. Od boli sam jauknuo. Žicu su stegnuli kliještima, a zatim su vezali i mišice i žicu za Ostoju. Ostoju su vezali za njegova sina, a njega za moga brata."

Tu je Dušanu zastao dah. I ovog je trena proživljavao onaj čas kad su žicom zajedno povezani čekali smrt dva brata i otac i sin.

Starac se vrati desetljeća unazad i bol ga je sjekla u grudima, kao što je tada žica sjekla nedužne težačke ruke.

Priču je nastavio slikajući detalje kako ih gone u grupu svezanih, kako domobran naređuje da sjednu, kako ljudi plaču gledajući otekle krvave ruke...

"Zapamtio sam lice domobrana koji nas je natjerao da onako svezani sjedimo. Imao je izbezumljeno lice, bijesno, bio je nalik na jazavca. Imao je njušku baš kao jedan jazavac koga sam nekad uhvatio u žicu kada je pošao u krađu kukuruza...

Prvi je sjeo moj brat. On nas je povukao na zemlju. Padali smo na leđa. Okolo su bila tužna i uplakana lica, čuo se i plač, pa i jauk nekih ljudi. Ja sam pao u nesvijest, ali me domobran-jazavac udario

kundakom po glavi, od čega sam opet shvatio gdje sam i što se to događa.

Onda su stizale nove vezane četvorke i tužna se gomila povećavala, čas velike neizvjesnosti se približavao... “

Dan je prošao u odbrojavanju i vezanju. Ljudi su popadali po zemlji. Neke su ustaše našle za potrebno da ih tuku opasačima i puškama. Vode im nisu dali, već su samo prijetili, psovali i ponižavali jadne ljude.

“Tada je došla noć. Straže su pojačane. Mi smo se oslanjali jedni na druge da olakšamo težak položaj u kojem smo se našli. Onako povezani nismo mogli nikako naći zgodan položaj u kojem bismo spavali ili bili budni u toj strašnoj i prokletoj noći.

Počelo je svanjivati. S istoka su se pojavili sunčani zraci i ja sam bio uvjeren da će taj novi dan donijeti još veće zlo od prethodnoga. Lijepo sam vidio brda preko Une. Bolovi su postajali sve nesnošljiviji jer su ruke jako otjecale zbog čvrsto stegnute žice. U neposrednoj blizini promatrao sam kako kraj željezničke stanice idu ljudi. Tamo se odvijao normalan život, a mi smo umirali od bolova, gladi i žeđi, od čekanja onoga što su nam spremali ustaški zlikovci i njihovi gospodari.

I ovaj je dan donio samo čekanje i boli. Sunce je nemilosrdno palilo i ljudi su padali u nesvijest. Straže su se mijenjale i opet je došla noć.

A noći smo se bojali. Činila nam se duga za rane na rukama, za onaj neki čudan mir, za jauke pojedinaca koji se nisu mogli svladavati. Čim bi netko jauknuo, domobrani su ga tražili i na svoj način nasiljem smirivali.

Noć je tekla polako kao da ne misli proći, kao da nas želi zadržati u neizvjesnosti do kraja.

Ipak, zora je došla i u unsku dolinu. Dolazio je novi dan i nova nada da će se nešto važno dogoditi.

Osjetili smo da u logor dolazi više ustaša i domobrana.

Prosto sam se stresao od nekog straha i iznenađenja kad je neposredno kraj nas zaorila ustaška pjesma ‚Puška puca, a top riče...

Ne znam što je dalje bilo. Onesvijestio sam se. U prvi mah mi se učinilo kao da sam pao u provaliju iz koje se nisam mogao sam izvući.

Koliko je to trajalo? Ne znam, ali sam osjetio jak udarac vojničke cipele u glavu. To me vratilo u užasnu stvarnost. Sad sam ugledao neke nove ustaše. Imali su nekakva žuta odijela, a pogled im je bio krvnički, čudan, strašan.

Uskoro su se pojavili i Nijemci, obavljeni su neki razgovori, izdavane su neke komande, a jedan je oficir rekao da smo ‚Ales Partizan'. To sam dobro čuo i razumio.

Slutio sam zlo. I ono je uskoro došlo da ubere svoje žrtve."

PUT NA GUBILIŠTE

"Pala je komanda da ustajemo.

To je išlo teško. Ljudi su padali, ustajali i opet padali.

Ustaše su nemilosrdno tukle one koji svezani nisu mogli ustati i stati u redove.

Nekako su nas svrstali. Kolona je krenula prema izlazu iz logora, a zatim k željezničkoj stanici. Pomislio sam da ćemo zaista na rad u Njemačku. Ali, zašto nas tako vežu?

Pred stanicom mnogo naroda. Koračamo teško. Mile je objesio glavu kao da će svaki čas pasti. Prestrašeni smo. Ljudi nas gledaju, mi promatramo njih i idemo dalje. Neki nas ljudi grde i nazivaju zlikovcima i banditima. Napadaju nas neki vojnici u žutim odijelima. I to su bile ustaše.

Prošli smo kraj mase ljudi. Skrećemo prema ciglani. To je bilo veliko iznenađenje. Čelo kolone već je koračalo blagom nizbrdicom. Zapamtio sam potok i neki most... Zapamtio sam taj put na stratište, u smrt iz koje nema spasa za mnoge divne drugove.

Kad smo stigli na neko odredište, ljudi su padali i sjedali. Izdavala ih je snaga, a sada su morali izdržati i veliko opterećenje. Morali su proći časovi užasnog čekanja nečega što je slijedilo.

Ustaše su dijelile batine. Nemilosrdno su tukle svakog tko je pao ili sjeo. Daleko se čuo jauk pojedinaca. Nije mi jasno zašto su nas baš

tada tako strašno batinali kad smo već bili osuđeni na smrt. Valjda su se banditi htjeli nasladiti ili dodvoriti Nijemcima u borbi protiv vlastitog naroda.

Nešto kasnije ustaše narede da svi moramo sjesti na zemlju. I tad su se čuli bolni krici. Boljele su ranjene ruke kad ih je prilikom sjedanja zategla žica.

Oko nas je bilo mnogo zlikovaca.

Vidjeli smo kako su izdvojili jednu četvorku i potjerali uz malu uzbrdicu. I njih su tukli. Ljudi su išli pod udarcima kundaka i jaukali.

Nisam znao što su radili s tim ljudima. Ako je strijeljanje, morali bi čuti pucnjavu pušaka. No, pucnjave nije bilo. A ljude su po grupama odvodili. Možda nisam čuo pucnjeve? Možda su ipak pucali?

Nastali su strašni trenuci. Grupa ljudi postajala je sve manja i svi smo čekali svoj red, a da nismo znali što će biti s nama.

Četvorka po četvorka i došao je red na moju grupu."

OSJETIO SAM NEKI PLAMEN

Dušan je došao do dijela priče koji je za njega bio strašan. Tu, u tom dijelu, smrt je bila blizu. Ona je kosila njegove bliske, njegove drugove i rođenog brata. A i na njega je bacila svoj neumoljivi pogled.

"Digli smo se teško i pošli. Pljuštali su udarci. Približavali smo se mjestu umiranja. Odjednom sam ugledao strašnu sliku. Pred nama na zemlji ležali su svezani ljudi. Mrtvi i krvavi. Lica su im bila okrenuta k zemlji kao da su joj javljali da dolaze.

Nikoga nisam prepoznao. Nisam se prepao! Izgleda da za to nije bilo ni vremena ni potrebe. Iza nas su bile tolike muke pa se i smrt činila kao spasilac.

Pomirio sam se sa sudbinom. Morao sam umrijeti zajedno s bratom i mojim Kozarčanima.

Začuo sam oštar glas: Lezite, majku vam vlašku!

To je bila nepotrebna komanda jer smo popadali od silnih udaraca ustaških pušaka. Izgubio sam vezu sa stvarnošću. Začule su se puške, odmah u blizini. Kraj nas. To su na nas pucali. Strijeljali su nas. Na desnoj strani lica osjetio sam neki plamen. Nešto je liznulo, vrelo i kratkotrajno. Čuo sam kako Mile krči, teško je disao, a onda se smirio. Ljuban i Ostoja su izgleda za čas bili mrtvi. Njih nisam čuo.

Ja sam sve osjećao. Znam da sam glavu pritisnuo k zemlji i kao da nisam disao. Oko mene su pucale puške. Čuo sam ljudske glasove. To su ubojice razgovarale o obavljenom poslu. Pomislio sam da su došli da mene ubiju.

Bilo mi je lakše kad sam čuo kako se dogovaraju da s Mile skinu kožni kaput. Jedan je rekao da četnik ima dobar kaput i da ga treba skinuti. Počeli su se svađati kome će kaput. Spominjali su još jedan ali su konstatirali da je taj star.

Usta sam jako pritisnuo u zemlju da sakrijem dah. Osjetio sam da me netko uhvatio za ruku. To su s mrtvoga Mile skidali kaput. Vidjeli su da pokojnik ima i dobre hlače pa su ih skinuli. U tom su navlačili Milino tijelo i ostavili ga na meni. Sad mi je bilo još teže, a nisam se smio pomaknuti. Bojao sam se da me ne primijeti koji od koljača.

Imao sam pravo. Ona dvojica pljačkaša su se povratila. Jedan je pretraživao moje džepove. Nisam disao. Smrt je bila kraj mene i u meni. Ustaša mi je iz desnog džepa hlača izvukao prazna duhansku dozu. Još sam čuo kako je rekao da će to nekomu pokloniti. Izgleda da su pretraživali sve mrtve i pljačkali što je bilo vrijedno.

Povremeno sam čuo glasove. Nisam se ni malo pomakao. Tako sam želio podići glavu da vidim ima li još tko živ, kako izgleda to groblje mojih Kozarčana, ali me strah prikovao za zemlju i sve sam izdržao.

Moja je trojka bila mrtva i opljačkana, a ja sam živ čekao da se nešto dogodi, da dođe smrt ili da pokušam spas.

U tom čekanju dočekao sam noć."

USTAJEM IZMEĐU MRTVIH

Polako, mirno i s puno detalja Dušan Banjac iz misli čita svoj krvavi roman. Kao da mu se pamćenje zacementiralo, kao da mu je Dušan zabranio da popusti, kao da će vječno živjeti.

Priča slijepi starac o svojim Kozarčanima koje nije smio pogledati, niti rukom pomilovati lice mrtvoga brata koji je ležao odmah do njega.

Priča Dušan Banjac najkrvaviju priču o najtežem vremenu i nasilju kakvo svijet u ovim krajevima nije zapamtio.

"Osjetio sam noć. Znao sam da se spustio mrak, da me miluje prohladan zrak i da je iznad mene sakrivač koji bi mi mogao pomoći da pokušam spas, da ustanem između mrtvih.

U to sam vrijeme bio vrlo jak. Imao sam četrdeset sedam godina. Ruke su me boljele, ali je u njima u tom trenu još bilo snage da rastrgam čvrsto stegnutu žicu.

Poslije toliko godina sjećam se da sam i boga pozvao da mi pomogne, iako nikad nisam znao ima li njega ili nema, mada je bilo jasno da se sve pomiješalo kad su došla ovakva vremena klanja i ubijanja nevinih ljudi.

Trgao sam žicu i ruke. Bilo je važno osloboditi se žice koja mi je tri dana zadavala užasne boli. Imao sam čudnu neku snagu. Osjećao sam kao da se borim s nekim tko je vrlo jak, ali ja sam ga morao pobijediti ili umrijeti. Borba je trajala dosta dugo. Bolovi su bili nesnosni, ali sam dalje pokušavao sve dok odjednom žica nije popustila, a ruke su pošle naprijed.

O, kako je lijepo osjetiti da čovjek ima slobodne ruke!

Kao da sam dobio sve što mi treba.

Od napora i bolova pao sam ponovo u nesvijest.

Probudila me moja lijeva ruka koja je užasno boljela. Na njoj je ostala čvrsto stegnuta žica koju sam sada pokušao skinuti, ali nisam uspio jer mi je desna ruka bila kao oduzeta.

Opet me obuzeo nagon trganja. Potrgati žicu ili ruku. Morao sam probati.

Osjećao sam se kao u ludilu. To ne znam opisati. Možda mi je u tom pomoglo sjećanje na vojsku. Kao mladić sam učio kako se treba u teškim časovima pokušati spašavati. To sam činio.

Bio sam slobodan. Slobodne ruke. Kakva je to razlika od onog stanja kad su ruke kao mrtve bile sapete žicama!

Nigdje nisam bio ranjen. Samo mi je u glavi užasno šumjelo od onog bliskog pucnja koji me trebao ubiti.

Pogledao sam na mrtve oko sebe.

Ugledao sam Milin šešir. I on mi se činio mrtvim. Kao da je umro zajedno s Milom.

Slika je bila stravična i tjerala me da bježim. Neka poginem. Neka me ubiju, samo da nisam ovdje među mrtvima, u krvi, u paklu kakvog nisam, mogao ni zamisliti.

Snaga mi je porasla.

Odabrao sam pravac i počeo puzati. U jednom trenu spazio sam čovjeka kako kleči. Stao sam i čekao. Vjerovao sam da on mene čeka, ali se prilika nije micala i ja sam nastavio puzanje. Onda sam vidio da to nije bio čovjek nego običan niski grm.

Taj grm mi se činio kao ponovna smrt. Ona druga.

Umirio sam se i čekao.

Iza grma sam dočekao svanuće. Ugledao sam kako dolaze stražari da čuvaju mrtvace.

Netko je pjevao. Jedan je išao od mrtvaca do mrtvaca i pucao u leševe. Netko je na njega vikao da troši municiju bez potrebe. Ugledao sam kako je onaj što puca došao i do mjesta gdje sam ja bio. Sad bi možda i u mene pucao!

Zatim su opet stigli pljačkaši. Znam da su brojili kune. Ja sam zapamtio da je izbrojio 930 kuna i rekao da bi i Nijemcu trebalo dati dio.

Čuo sam još raznih razgovora o mrtvima koje ne treba čuvati, o pijančevanju na stanici, o pljački i nekom koga treba ubiti...

Onda sam ustao i počeo bježati od tog prokletog mjesta. Bojao sam se smrti i svega što sam preživio od hapšenja do sada.

Jurio sam jednim pravcem i osjetio da sam blizu šume. Pošao sam još pedesetak koraka u šumu i mrtvo-umoran sjeo na zemlju, koja me privukla da se opružim i smognem snage za nove korake u život.

Poznam sebe i svoj život. Priznajem da mi je šuma u noći uvijek bila zagonetna, da sam se šumske tame pribojavao, a sada sam se osjećao potpuno slobodnim, mada opasnosti nisu minule.

Na paprati sam zaspao i spavao dubokim snom. Prepao sam se svjetlosti dana koji je rođen. Potražio sam novi zaklon da me netko slučajno ne bi otkrio.

U toj sam šumi proveo tri dana. Uhvatila me neka slabost i nisam imao snage da nastavim bijeg, da tražim put spasa. Uhvatila me neka groznica, tresla me drhtavica, a zatim sam dobio povišenu temperaturu. Pokušavao sam ustati, ali sam padao na zemlju.

Šest dana nisam jeo, a bojao sam se da ne bi sreo čovječji stvor. Htio sam samo šumu. Ona mi je jedina trebala, jer je davala zaštitu i nadu da ću ostati živ. Što dalje od ljudi!

Nisam mogao zamisliti sastanak s bilo kim iz moga kraja, ali sam bio svjestan da u šumi ne mogu vječno ostati. Morao sam pokušati izvući se.

Tamo na krvavom razbojištu ostali su moji Kozarčani, a ja bez snage, ranjenih ruku i nemoćnih nogu, gladan i žedan, prestrašen i usamljen kao zvjerka u šumi tražim spas i bojim se ljudi...

Tako je to bilo poslije bijega s Bajića-jama, prokleto im ime bilo!"

***

Još je dugo pripovijedao stari Dušan Banjac. Imao je snage i riječi da opiše muke, boli i smrti, da nam ispriča kako je lutao šumama i poljima oko Kostajnice i sela, kako je sreo prvog čovjeka, nekog kosca, koji mu je dao kruha i sira, kako je sreo druge ljude i uz njihovu pomoć vraćao povjerenje u čovjeka i shvatio da ima i pravih ljudi...

Imao sam utisak da bi Dušan Banjac, slijep i gluh, bolestan i izmučen teškim životom, mogao danima i danima pričati zanimljivo i lijepo, da bi prosto vajao likove ljudi koji su pali, da bi mogao opisivati lica ubojica, njihove divlje poglede i grube ruke koje su ubijale ...

A Dušan je tako toplo pričao o svojim brdima, o svojoj Kozari i povratku na desnu obalu Une kad se vratio svojoj Strigovi.

I tada nije imao sreće ni radosti. Osjećao se krivim što je uspio pobjeći s gubilišta na Bajića-jamama, što nije umro zajedno sa svojima...

Znao je da nije on kriv već da je kriv onaj vreli metak, onaj mlaz koji je prostrujao kraj uha i zabio se u suhu zemlju.

Kriv je i onaj čovjekov nagon da se održi, da pobijedi smrt i pokuša iz mraka poći u dolinu svjetla.

Banjac je pokušao i uspio.

Poslije toliko patnji, nakon bliske smrti, on je došao u život, vratio se u Strigovu gdje i danas živi i prkosi vremenu. Kao da živi za mnoge koji su kraj njega umrli mladi i željni života.

Živi Dušan Banjac, a ja želim da poživi i njegova priča i bude opomena svima koji će doći, da im kaže kako se živjelo i umiralo, kako se treba boriti za slobodu i bratstvo među ljudima, kako moramo biti borci protiv rata i nasilja, a za ljubav među narodima i ljudima.

Priča Dušana Banjca – dio je strašne priče o svima onima koji su u godinama rata pali na Bajića-jamama. Njihove su priče umrle s njima, a Dušanova govori o njima, kako su živjeli i umirali.

Hvala Dušanu za sjećanje i borbu za život!

Hvala mu za priču o paklu Bajića-jama!

Hvala mu za isječak istine o Kozari i njenim ljudima!

DVIJE SMRTI ILIJE STUDENA

Banijom je protutnjala četvrta ofenziva. Sedma divizija se nakon krvavih bitaka u rodnom kraju kretala opasnim planinskim stazama štiteći odstupnicu partizanskim jedinicama i narodu koji je bježao ispred krvoločnih njemačkih bandi.

Sedma je otišla na svoj slavni put kroz Bosnu, Hercegovinu i Crnu Goru, a Banija je ostala u zgarištima, u pustoši i bez prave zaštite. Partizanski odred Banije također je bio u Bosni. Aktivisti političkih

organizacija radili su na okupljanju naroda, budili su nadu i vjeru, govorili su o povratku naših snaga i stvaranju novih partizanskih jedinica, a trebalo je i razbijati glasine o tome kako su Nijemci, zajedno s ustašama i domobranima uništili snage Narodnooslobodilačke vojske i kako je svaki otpor uzaludan. Neprijatelji su koristili svaku priliku da šire paniku, da demoraliziraju narod i na taj način pokušaju potpuno uništiti snagu ustanka.

No, Banija je ostala pregažena, ali njen slobodarski duh nije bio uništen, njena se nada nije ugasila, njeni će mladići i djevojke odmah raditi i okupljati nove snage koje će ponijeti glavni teret daljnjih borbi i popuniti redove slavne Sedme banijske udarne divizije kada se ona vrati s krvavog puta.

Banija je ostala vjerna revoluciji. Slijedila je poziv komunista i vjerovala da će se njeni borci vratiti.

Iz tog razdoblja postoji niz zanimljivih istinitih priča o naporima i patnjama, o hrabrosti i požrtvovnosti pojedinaca, o odvažnosti omladine i snazi partizanskih organizacija. Posebno su bili hrabri skojevci.

Jednu od istinitih priča valjalo je zapisati da je ne otme zaborav. To je priča o hrabrosti skojevca Ilije Studena iz sela Prevršca nedaleko Kostajnice. To je priča o mladom borcu koji nije uspio doživjeti da vidi kako se vraća Sedma divizija, da dočeka brata i drugove koji su se u danonoćnim borbama povlačili pred nadmoćnim snagama Nijemaca.

To je priča o želji za borbom i životom.

To je priča o pokušajima bijega ispred puščanih cijevi.

SKOJEVSKI SASTANAK NA STAJI

Bila je studena zimska noć između petog i šestog dana veljače 1943. godine. Nijemci i ustaški žandari opkolili su malo selo Prevršac. To je ustaničko selo koje je od samog početka narodnog ustanka dalo svoj značajan prilog borbi protiv fašizma. Među istaknutijim borcima iz sela bila su i braća Studen, Dragan, Milan i Ilija.

Dragan i Milan dobili su u Sedmoj banijskoj diviziji odgovarajuće vojne dužnosti, a Ilija je ostao na terenu općine Mečenčani da radi s omladinom, organizira SKOJ i razvija političku aktivnost. Milan Studen je poginuo kao komesar bataljona kod Kulen Vakufa, a Dragan je s Grmeča vraćen na Baniju da radi na organizaciji novih jedinica u istočnom dijelu Banije.

Ilija Studen je bio učenik šumarske škole u Gospiću otkud je poslije okupacije zemlje i proglašenja "Nezavisne Države Hrvatske" otpušten. Vrativši se u rodno selo, počeo je aktivno raditi za pokret. On zajedno s Milanom i Draganom učestvuje u akcijama i ističe se kao organizator i borac.

One davne noći kad je selo bilo opkoljeno Ilija Studen je sazvao skojevski sastanak na staji Mirka Šorka. Prije toga imao je razgovor s bratom Draganom koji se uspio izvući iz obruča i otići na nove zadatke.

Skojevci su se prije zore trebali prebaciti u šumu. No, iznenada selo je bilo blokirano. O pojavi njemačkih i žandarskih snaga saznale su seoske straže, koje su inače bile dobro organizirane, pa je narod počeo bježati. Nijemci su vraćali narod u selo. Neki su mještani počeli sumnjati da se radi o izdaji jer su Nijemci i žandari narod tjerali baš pred kuću i staju Mirka Šorka, a tu se nalazila grupa mladih skojevaca.

Prevrščani su ratovali već preko godinu i po, poznavali su ćudi i taktiku svih neprijateljskih vojski, ali im sada nije bilo jasno zašto ih tjeraju baš ovamo. Međutim, rodbina šestorice mladića znala je da su skojevci na staji jer ih nitko nije zapazio da se povlače prema šumi.

Majke, sestre i ostala rodbina bili su u teškoj situaciji. Žandari su ih dotjerali baš pred kuću i staju gdje su njihovi. Fašisti su narod tjerali u grupu i čuvali uperenim puškama. U kući i svim drugim zgradama dvorišta izvršena je detaljna premetačina. Ništa nisu pronašli. Žene su pazile da pogledima ne otkriju da nešto znaju o skojevcima, da ne odaju.

Tako su dočekali dan. Jedan fašistički sluga, rojnik Jurković, hodao je od jednog do drugog kraja obruča i pažljivo promatrao. Upravo njega pozvao je jedan domobranski oficir i izdao mu neku naredbu. Tada je Jurković prišao zbunjenim i ozeblim ženama i oštro rekao:

“Slušajte, vi! Mi dobro znamo da se na ovoj staji nalazi grupa mladića. Pozovite ih, inače ćemo iz svih oružja pucati na njih!”

Tišina. Ni glasa.

Žene nisu htjele govoriti.

Vojnici po naredbi napuniše puške.

Opet tajac.

Zatim je rojnik još jednom rekao ženama:

“Još jednom vas pozivam da pozovete te mladiće da siđu. Ništa im se neće dogoditi. Samo će biti saslušani”.

Žene su i dalje šutjele.

Oficiri su pozvali rojnika i nešto s njim razgovarali.

Još jednom se obratio ženama s naredbom da pozovu mladiće.

“Naređeno mi je da vas upozorim da ćete vi biti krive za ono što će se dogoditi ako mladići ne siđu.”

U to vrijeme izdana je komanda za paljbu.

Iznenađene žene zagluši pucnjava. Njihov se jauk nije mogao čuti. Fašisti su pucali po krovu seoske staje. S krova su letjeli komadi crijepa, a žene su jaukale.

Situacija je postala vrlo dramatična. Rojnik se derao:

“Zapalit ćemo staju!”

U dvorište gdje se odigravala ova drama ušla je u tom času manja grupa domobrana. Netko je vikao da treba paliti staju, žene su pojurile prema ulazu staje, fašisti su ih gurali nazad, a one su počele zvati svoje sinove.

Zvale su ih misleći da će možda ipak ostati živi, da će ih fašisti pustiti. Znale su da im nema spasa ako ostanu u staji koju će fašisti zapaliti. U strašnom plamenu našli bi smrt pred njihovim očima. Zbog toga su morale popustiti, morale su očajničkim glasovima zvati svoje drage sinove da izađu, da se predaju, da pokušaju naći put do spasa.

U jeku pucnjave i nekih komandi, iz staje se pojavio prvi od šestorice mladića. Izašao je dignutih ruku. Bio je to znak predaje i početak novoga čina tragedije koja je bila na pomolu.

Izlazili su jedan po jedan.

Zadnji je izašao Ilija Studen, stasit i vrlo lijep mladić, učenik, skojevac i borac koji se svim mladenačkim žarom predao borbi za slobodu, a, eto, sada je s uzdignutim rukama išao ravno u ruke ljutih neprijatelja, fašista.

Ilija je pogledom osmotrio što se zbiva. Vidio je narod, vidio fašiste i očekivao daljnji razvoj situacije. Iza njega su bila dvojica fašista s puškama. Jedan od njih mu dobaci:

"Pazi da ne pokušavaš bježati! Odmah ćemo te ubiti!"

Ilija je pogledao prema ženama i opazio svoju majku. Pogled mu se sreo s njenim pogledom. I upravo taj susret pogleda majka Ilijina – pričala mi je – nikad ne može zaboraviti.

Vojska se povlačila iz voćnjaka, iza kuće i livada i išla je prema cesti. Nijemci su odlazili cestom prema Kostajnici, a ustaše, domobrani i žandari su rastjerivali žene. Četvorica žandara su uperila puške u žene i vikali:

"Odlazite nazad ili pucamo! Ovima neće ništa biti".

Žene su plačući gledale kako njihovi mladići odlaze prema Kostajnici, kako odlaze na put s kojeg se možda nikada neće vratiti. Tuga je obavila ovo ustaničko selo iz kojeg su do tada već bili pali: Mojica Šorak, Dragan Grković, Petar Vukas, Mojica Baljak, Pavao Ognjenović, Dragan i Milan Nožinić, Pajo i Đuro Obradović.

Oni su pali, a sada će pasti mladići. Očito je bilo da je neki izdajnik ustašama javio da su mladići na staji. Bilo je jasno da će pasti nove žrtve i to od izdajničke ruke.

A tko je izdao? To će vjerojatno ostati tajna.

U sjećanjima starijih mještana sela živi priča o zimskoj noći kad je Banija ostala nezaštićena i kad su skojevci bili opkoljeni, kad su majke pokušale spasiti svoje sinove, a fašisti nemilosrdno lomili majčina srca.

PRED NJEMAČKIM VOJNIM SUDOM

Kolona je putem od Prevršca išla prema cesti koja vodi za Kostajnicu. Uskoro su prolazili kroz selo Kukuruzari gdje je bilo nešto naroda. Malobrojne žene su krišom gledale kako cestom odlaze uhapšenici praćeni stražama. Usput su žandari ispitivali mladiće o tome gdje su partizanske straže, kada su na ovom području bili partizani, što o njima znaju itd.

Mladići su šutjeli. Oni su znali sve o stražama na groblju kod Kukuruzara još od onih dana kada su zločinci počeli upadati u sela i tjerati nedužne na stratišta. Sjećaju se spaljenog zaseoka, slušali su priče o klanju i mučenju, o paljenju sela i progonima stanovništva.

Stigli su na prugu Sunja – Kostajnica. Tu je pružni prijelaz, a lijevo je ciglana i nedaleko odatle zloglasne Bajića-jame. Mladići su slušali kako žandari međusobno razgovaraju o ovom mjestu zločina, o likvidaciji grupe ljudi iz susjedne Bosne, o tome kako su ubojstva nastavljena osobito poslije pada Kozare, kada je na Bajića-jame dopremljena velika grupa Bosanaca, njih oko šest stotina. Tu su svi likvidirani.

Ove su priče mladićima bile poznate. O njima su znali svi stanovnici sela u okolici. To su bile istinite priče o strašnim zločinima prvih godina rata. Naravno, pričama je uvijek i nešto dodavano, pa su one izgledale mnogo strašnije, mada je bilo nemoguće ispričati nešto jezovitije od priče o ubojstvu tako velikog broja ljudi, o bijegu Dušana Banjca koji je, kao još neki, slučajno spasio život.

Ulicama Kostajnice kolona je koračala prema središtu grada. Neke su im grupice dobacivale uvredljive riječi, nazivajući ih odmetnicima i banditima.

Kod hotela "Central" nalazio se njemački vojni sud. Nijemci su ga smjestili u kuću doktora Gliše Tadića, javnog bilježnika i odvjetnika. Poslije dolaska ustaša na vlast dr. Tadić je bio uhapšen i suđen na sedamnaest godina zatvora. Kaznu je izdržavao u Lepoglavi, a Nijemci su uzeli kuću za vojni sud.

Žandari su uhapšenike predali grupi njemačkih vojnika. Ovi su bili naoružani automatima. Oni su mladiće utjerali u zgradu i tu im naredili da stanu uza zid i to tako da su licem, koljenima bili točno do zida.

Nakon dužeg čekanja Nijemce su na straži zamijenile ustaše. Došao je i jedan civil koga su ustaše pozdravljale svojim pozdravom. Civil je ušao u sobu gdje su bili Nijemci, a zatim se vratio nazad i rekao jednom ustaši da uhapšenim mladićima naredi da se okrenu.

"Bando odmetnička, okreni se!"

Tako se derao ustaša.

Mladići su se okrenuli.

Civil je tada upitao:

"Tko je od vas Studen?"

Svi su šutjeli.

"Ti si Studen! Što se ne javiš?" – reče civil pružajući ruku prema Studenu.

Opet su mladiće natjerali u ugao prema zidu. Počelo je saslušavanje, a civil je naredio da Studen bude posljednji. Uhapšenicima je bilo teško stajati u tom položaju. Oblijevao ih je znoj.

Na redu je bio Ilija Studen. Jedan Nijemac otvorio je vrata gdje je radio sud, nešto rekao civilu i vratio se natrag u sobu.

Došlo je do neke zabune ili pometnje. Civil je bio nešto napao ustašu. Ilija Studen je u trenu, kao munja, jurnuo prema vratima i za tili čas našao se na ulici. Dobro je poznavao gradić i svaku stazu, a smrt je vrebala i trebalo je pokušati spasiti glavu. Kraj nekih starih skladišta potrčao je prema uzvisini, prema brdu kojeg svi zovu "Djed". Gore se nalazila čistina otkuda je nekada Napoleonova artiljerija dominirala dolinom uz Unu.

Bjegunac je imao snage i brzo je odmicao. Iz gustog šumarka pretrčao je preko puta, bojeći se da ne nabasa na nekoga. Prošao je živicu, ušao u male uvale, a zatim se ukaza čistina. Neke oranice, voćnjaci. Zaklonio se za visoku živicu i osmotrio teren. Htio je prijeći put Kostajnica – Selište.

Čistine su uplašile Studena i bio se sakrio iza živice. Tu je ostao jedno vrijeme, a zatim je pogledom potražio bolje zaklone i pojurio prema njima. Iz manje udaljenosti vidio je jedan prijelaz i pojurio tuda. Kad je ulazio u prolaz, pred njega je iskrsnuo jedan domobran, a s druge strane još jedan. Sve je bilo brzo gotovo. S leđa je bjeguncu put zatvarao jedan ustaša u čijim je rukama bila napeta puška.

Mladića su svladali i svezali. Došao je još jedan ustaša, pa više njih. Tukli su Iliju i gonili prema cesti Selište – Kostajnica. Odatle nije bila daleko cesta Dubica – Kostajnica kojom su u to vrijeme išle njemačke kolone.

Nijemci su stigli malu kolonu i gledali su kako ustaše tuku svezanog čovjeka. Nešto su razgovarali s ustašama i domobranima, ali se nisu mogli sporazumjeti. Izgleda da Nijemci nisu dali da ustaše tuku mladića. Za njima je stigla još jedna patrola i oni su od ustaša i domobrana preuzeli Iliju Studena.

U to vrijeme u Kostajnici je bila uzbuna. Patrole su jurile prema "Djedu", druge su blokirale cestu i tako se obruč stezao oko bjegunca, ali, eto, on je opet bio u rukama Nijemaca.

Ilija je, praćen njemačkim vojnicima, ustašama i domobranima, stigao u Kostajnicu gdje su ga čekali znatiželjnici da vide tog neposlušnog odmetnika koji se usudio bježati iz njemačkih ruku.

TUŽNA MATERINA PRIČA

Ilija se našao u vojnom njemačkom zatvoru. Ugurali su ga u samicu. Nije znao što je s njegovim drugovima, razmišljao je o svom bijegu i ponovnom hapšenju. U tim je trenucima kroz njegove misli prolazio čitav život, a osobito vrijeme od prvog hapšenja do ponovnog dolaska u tamnicu.

U to vrijeme u sudu je kao poslužitelj radio Mihajlo Kovačević. To je bio vrlo dobar i pošten čovjek koji je godinama radio kao zatvorski poslužitelj pa ga je i nova vlast zadržala.

Majka Ilije Studena čula je da joj je sin u zatvoru u Kostajnici. I ona je iskoristila sve svoje veze da dođe do kontakta između nje i Ilije. Ta veza bio je upravo Mihajlo Kovačević. On je često s Ilijom razgovarao o saslušanjima. Ilija mu je rekao da ga Nijemci muče i traže da prizna da je partizan. Posebno su tražili da im kaže koji su Hrvati iz Kostajnice u partizanima ili surađuju s narodnooslobodilačkim pokretom. Studen je odgovarao da on o tom ništa ne zna. Saznao je da Nijemci imaju točan popis svih Hrvata iz Kostajnice i Majura koji su u partizanima. Značilo je to da su neki izdajnici Nijemcima dali podatke. Mladića su tukli i uporno tražili priznanje.

Ilija je Kovačeviću pričao svoju priču o bježanju. Žalio je što je odabrao krivi pravac i našao se ravno u neprijateljskim rukama, a zatim u samici i na sudu.

Ilijina majka Anka Studen saznala je da će suđenje njenom sinu biti 26. veljače 1943. godine. I odlučila je da dođe u grad podno "Djeda" da čuje presudu, pa makar ona bila i najgora. Naravno, majka se nadala da će njenog sina ipak pustiti.

***

Poslije više od trideset godina, točno 1. veljače 1974. godine posjetio sam Ilijinu majku i zamolio da mi ispriča sve što joj je ostalo u sjećanju o suđenju i strijeljanju njenog sina.

Ona je teško pristala da priča, ali je ipak, s obzirom na naše poznanstvo, počela. Ja sam bilježio njene riječi:

"Pero, godinama te poznam. Zašto toliko želiš da ti pričam o mojem zlatu, o mome Iliji, o mojoj teškoj tuzi. Znam da si ga i ti dobro poznavao, pa reci je li bilo ljepšeg momka od moga Ilije? Sjećaš se kako je izgledao Ilija? Znam da svaka majka tako o svome sinu priča, ali znaš da je bio kao slika. Istina, bio je malo prijeke naravi, ali takvi su svi Studeni."

Rekao sam majci Anki:

"Poznato ti je da sam i ja bio na strijeljanju, da sam preživio sve strahote. O tome pišem i želim zabilježiti što više priča o ljudima koji su stradali u ratu i našoj borbi. Priča o Iliji bit će dio istine o borbi za slobodu, o našem kraju i njegovim žrtvama."

Anka je plakala i gledala me nekim čudnim pogledom. Taj mi se pogled usijecao u svijest i proživljavao sam sve ono što Anka proživljava kada priča o smaknuću svoga sina. Sjećao sam se kako su nas gonili na strijeljanje, kako smo koračali u smrt, kako su nas tukli i psovali, kako je nepravda vladala u ovom kraju. A Anka je kroz plač nastavila.

"Ja nisam, vjeruj, mislila da će moga sina osuditi na smrt. No, predosjećala sam veliko zlo. Otišla sam u Kostajnicu. Nisam se ničega bojala, kao da na mene ne vrebaju opasnosti. Željela sam vidjeti Iliju i to je bilo najvažnije. Za to bih i u smrt pošla. Hodala sam gore – dolje kraj suda i čekala. Sati su prolazili sporo. Već sam izgubila osjećaj za vrijeme, ali je sat na crkvi sv. Nikole otkucao podne i tada sam znala koliko je sati. Očekivala sam da izađe Mihajlo Kovačević i donese vijesti. No, njega nije bilo.

Stražarila sam. Vjerovala sam da moram vidjeti Iliju.

Odjednom, sjećam se dobro, vidjela sam kako se otvaraju vrata i kako moj sin svezan izlazi. U rukama jednog Nijemca bio je lanac kojim je Ilija bio vezan. Pred Ilijom su bila još dvojica vojnika. Srce mi je drhtalo od pomisli da će sada strijeljati Iliju.

Pred sudom nije bilo mnogo naroda. Svi su gledali prema meni, znajući da sam ja osuđenikova majka.

Iliju su potjerali putem. Pošla sam za njima. Plakala sam i išla kao da sina ne tjeraju ubojice. Tražila sam izlaz, a njega nije bilo. Prišla sam bliže maloj koloni, a jedan vojnik me puškom počeo tjerati nazad.

Tada sam počela vikati:

"Kamo natrag, kad mi tjerate sina!"

Žandar me udario kundakom u prsa. Nisam se ni pomakla samo sam mu vikala da me ubije. Tu moju viku čuli su Ilijini pratioci, a sigurno i on. Bojala sam se da će Iliji biti teže ako vičem. Dvojica domobrana prilaze k meni i ne daju mi da idem dalje.

Jedan je vojnik rekao:

"Ovo je mati onoga što ga gonimo. Ne dajte joj u našu blizinu."

Domobrani me uhvate za ruke i zadrže. Morala sam ostati i gledati kako Ilija u pratnji straže odlazi, možda zauvijek. Odlazio je prema Bajića-jamama."

Anka je malo zastala i onda nastavila svoju tužnu priču.

"Osjećala sam se kao da nisam na zemlji već na nekom drugom svijetu. Išla sam za kolonom, ali mi nisu dali blizu. Pred željezničkom stanicom bilo je mnogo svijeta. Nikoga nisam mogla poznati. Samo sam gledala vojnike i tražila da između njih još jednom vidim svoga sina. Već nisam imala suza od silnoga plača. Iliju su skrenuli desno na put koji vodi prema Bajića-jamama. Htjela sam dalje, za njima, makar u smrt, ali su me domobrani tu zaustavili. Ilija je otišao dalje, a ja sam se onesvijestila i ne znam kako sam stigla kući u Prevršac gdje sam se osvijestila.

To ja znam. To je moja priča o Iliji koga nikad ne mogu zaboraviti. Što god sam starija, to mi je teže i češće se sjećam tih strašnih trenutaka. Izgubila sam i sina Milana, koji je poginuo u našoj Sedmoj diviziji. Obojicu sam nosila na srcu, ali sam Milanovu smrt lakše preboljela jer nisam vidjela kako je umirao, a Iliju sam pratila kako odlazi na svoj posljednji put, ravno u smrt."

Ovdje je tužna mati završila svoju priču o smrti dvojice sinova, o Milanu i Iliji. Ovdje je još jednom proživjela strašne momente kad je Iliju, svoje zlato, pratila na stratište, kad je odlazio na Bajića-jame na vječno počivalište gdje su već mnogi ležali.

I sam sam bio potresen tom pričom, skršen od bola za onima koji su pali, a posebno mi je bilo teško što sam, eto, ja bio krivac što tužna žena u detalje priča o Ilijinoj tragediji.

A priča o Ilijinoj smrti ima i svoj kraj.

Mladi skojevac je još jednom pokušao potražiti spas u bježanju ispred ustaških i njemačkih pušaka.

Na Bajića-jamama za Iliju je bila već iskopana raka, ali je mladić poginuo na drugom mjestu. To su kasnije pričali neki dječaci koji su sve gledali iz blizine. Ilija je počeo bježati prema istoku. Gonioci su za njim pucali, a bjegunac je grabio prema Gradskoj šumi. Skoro je i uspio, ali se iz šume začuo jedan pucanj, zatim još jedan. Ilija je promijenio

smjer bježanja. Jurio je prema sjeveru. U tom pravcu bilo je groblje sela Majur. Tu su Nijemci imali svoje osmatračnice. Oni su čuli pucnjavu iz pravca Gradske šume. Mladić je, kako je kasnije pričao Pero Pavičić, očevidac događaja, bježao šikarom ali su ga tamo dočekali Nijemci. Iz šikare je Pavičić začuo šmajserske rafale, a zatim je s grupom djece dotrčao tamo i vidio vojnike kako se okupljaju na jednom mjestu. Tu je na zemlji ležao mrtav mladić svezanih ruku.

Bio je to Ilija Studen, mladi borac koji je dva puta pokušao potražiti spas iz sigurne smrti. I kad je bio na pragu spasa, pao je od rafala zločinaca koji nisu bili njegovi gonioci.

Mrtvog su mladića sahranili na mjestu pogibije.

Poslije oslobođenja zemlje posmrtni ostaci Ilije Studena preneseni su i pokopani u seoskom groblju u selu Prevršcu.

Ilija je dva puta suđen, dva puta je umirao, dva puta je sahranjivan, a priča o njemu i sjećanje njegove majke ostat će kao svjedočanstvo o vremenu kad su fašisti sijali smrt ovim našim krajem.

Spisak pobjeglih sa strijeljanja na Bajića-jamama

Kao i u svim tragedijama i masovnim pogubljenjima, nađe se određen broj ljudi, odvažnih i sretnih, koji u trenucima pred smrt pokušaju pobjeći i spasiti život. Neki su od njih uspjeli, a neki su pali izrešetani mecima fašista.

S Bajića-jama pobjegao je veći broj ljudi.

S njima sam razgovarao i prikupio podatke, a navodim ih radi dokumentacije.

1. **Miloš Savić** iz Kostajnice. Bio 31. VII. 1941. godine na strijeljanju. Teško ranjen u pluća izvukao se iz gomile mrtvih i uspio pobjeći. Danas živi u Kostajnici.
2. **Pero Ljubenković** iz Čukura kraj Kostajnice. Uhapšen 31. VII. 1941. u svom dvorištu i otjeran na strijeljanje. Skočio je u Unu i uspio pobjeći. Danas kao umirovljenik živi u svom selu.
3. **Pero Petrović** iz Čukura. Uhapšen kod kuće 31. VII. 1941. i otjeran u ciglanu na strijeljanje. Teško ranjen u lijevu ruku i obje noge uspio se iz jame izvući između mrtvih i pobjeći. Danas kao umirovljenik živi u Čukuru.
4. **Stevo Vasić** iz Kostajnice. Uhapšen je također 31. VII. 1941. kod rodbine u Čukuru. Prilikom strijeljanja pao u rijeku, uspio se odvezati od mrtvih i pobjeći. Danas kao radnik živi u Kostajnici.
5. **Simo Vučković** iz Srpskih Moravica. Bio je željeznički službenik u Kostajnici. Uhapšen je 31. VII. 1941. Otjeran na strijeljanje na

Bajića-jame otkuda je, lakše ranjen, uspio pobjeći. Umro je 1970. godine.

6. **Pero Čolić** iz Bosanske Kostajnice. Uhapšen je 31. VII. 1941. u svojoj kući. Tjerali su ga na strijeljanje na Bajića-jame, ali je uspio pobjeći. Umro je 197... godine.
7. **Jovan Bajić** iz Gornjeg Hrastovca. Radio je kao pružni radnik u Majuru. Uhapšen 31. VII. 1941. godine. Sa strijeljanja na Bajića-jamama, lakše ranjen, pobjegao. Za vrijeme bježanja pucali su na njega ali je uspio u bijegu. Umro je 1958. godine.
8. **Pero Drakulić** iz Gornjeg Hrastovca. Uhapšen je 31. VII. 1941. Na dan 1. VIII. 1941. godine otjeran na strijeljanje s grupom uhapšenih, ali je, lakše ranjen, uspio pobjeći. Danas kao umirovljenik živi u Kostajnici.
9. **Miloš Damjanić** iz Gornjeg Hrastovca. Uhapšen je 31. VII. 1941. Na strijeljanje na Bajića-jame dotjeran 1. VIII, ali je uspio pobjeći. Danas živi kao umirovljenik u Zagrebu.
10. **Jovan Meničanin** iz Gornjeg Hrastovca. Uhapšen 31. VII. 1941. godine, a sutradan otjeran na Bajića-jame na strijeljanje. Kad su zlikovci otišli, izvukao se između mrtvih i ranjen pobjegao. Danas kao umirovljenik živi u Gornjem Hrastovcu.
11. **Dušan Godić** iz Čukura. Uhapšen 31. VII. 1941. godine. Istog dana navečer otjeran na strijeljanje, ali se između mrtvih, teško ranjen, uspio izvući i pobjeći. Otišao je u svoje selo gdje je drugi dan umro.
12. **Nikola Novaković** iz Utolice. Uhapšen na njivi 1. VIII. 1941. Isti dan otjeran na strijeljanje, ali je između mrtvih pobjegao. Pokraj njega poginuo je njegov sin Jovo. Nikola je ponovo uhvaćen i strijeljan.
13. **Rade Savić** iz Kostajnice. Uhapšen je kod svoje kuće i 31. VII. 1941. otjeran na strijeljanje. Poslije je otišao u rodno selo Gorička, općina Dvor, gdje je 1943. godine umro.
14. **Milić Arbutina** iz Kostajnice. Uhapšen u svom dvorištu 31. VII. 1941. Otjeran je na strijeljanje, ali je između mrtvih pobjegao. Umro je 1958. godine.

15. **Petar Vujanić** iz Kostajnice. Uhapšen na svojoj njivi i 31. VII. 1941. otjeran na Bajića-jame. Uspio je pobjeći, ali je opet uhapšen i ne zna se za njegovu sudbinu. Priča se da je ubijen na unskom mostu i bačen u rijeku.
16. **Stevo Kelebuda** iz Panjana. Uhapšen kod kuće 31. VII. 1941. Otjeran je na strijeljanje kod ciglane, otuda se teško ranjen izvukao iz jame i otpuzao u šumu. Drugi dan umro je u šumi od zadobivenih rana.
17. **Dušan Banjac** iz Strigove na Kozari. Uhapšen i dotjeran s grupom od šest stotina ljudi na strijeljanje na Bajića-jamama. U toku iduće noći osvijestio se i između mrtvih pobjegao. Kasnije je otišao u Banijski trokut, otuda je prebačen na Kozaru. Danas kao osamdesetogodišnjak živi u Strigovi.

***

Korak do smrti bili smo i svi mi naprijed navedeni, ali su zločinci usmrtili još Nikolu Novakovića i Petra Vujanića, umrli su Simo Vučković, Pero Čolić, Jovan Bajić, Dušan Godić, Rade Savić, Milić Arbutina i Stevo Kelebuda.

Mi danas živi živimo ali kako? Teško se može razumjeti kako je nama kada se sastanemo. Što da govorimo i o čemu, nego o našoj teškoj tragediji koja sada, u starosti, često postaje nesnosna. Neobjašnjivo je kako jedan drugoga tražimo, ali ne možemo razgovarati. Nosimo neki teret na sebi, nosimo ga u podsvijesti neke psihičke optužbe, zašto smo ostali živi, zašto naši drugovi platiše glavom. Volimo se sastati, ali kao da nam tada dođu pred oči one muke koje smo proživjeli u onom času kada su na nas vezane pucale zločinačke puške. Nešto nas čvrsto povezuje, iako smo svaki na svoj način, izbjegli smrt. Često zato što nas metak nije pogađao.

Radi toga ostavljamo ova kazivanja pokoljenjima, da bi mogla ocijeniti što se sve s nama događalo. Što je to rat, zločini i nasilje. Da bi više i bolje znali voljeli mir, cijeniti slobodu, ljubav i slogu među ljudima.

***

Ta zapisana sjećanja i kronike predstavljaju dragocjenu građu na osnovi koje će se moći vjerno ocrtati važni događali iz borbe za slobodu.

To su vjerni memoari Pere Drakulića i drugih ljudi, čija bi sjećanja, da nije Pere Drakulića, oteo zaborav, a time bi i svjedočanstva o našoj borbi bila znatno siromašnija.

Još jednom je Pero Drakulić pao neprijatelju u ruke. Bilo je to noću između 24. i 25. siječnja 1944. godine, kada su ga u selu Meminska uhvatili četnici. Oni su ga otjerali u Kostajnicu, a zatim je prebačen u Sisak, gdje je teško mučen i saslušavan. U poznatom Vajzovom podrumu proveo je teške dane, a onda su ga bolesna smjestili u sisačku bolnicu otkuda je, uz pomoć suradnika narodnooslobodilačkog pokreta iz Majura, uspio pobjeći na oslobođeni teritorij.

I danas Pero Drakulić marljivo radi na sakupljanju, provjeravanju, obradi i pisanju građe, a uz to se bavi društveno-političkim radom.

Osobito se zalaže da se dostojno obilježi mjesto pogibije oko dvije tisuće nedužnih žrtava koje su pale na zloglasnim Bajića-jamama kraj Kostajnice.

Pero Drakulić je nosilac Partizanske spomenice 1941. i više odlikovanja iz Narodnooslobodilačkog rata. Ratni je vojni invalid.

Knjiga "Korak do smrti" prvo je djelo koje ovaj autor objavljuje, mada ih je napisao desetak.

Svjedočanstva koja obvezuju

Pero Drakulić (1901–1987) preživio je ustaški inferno na Bajića-jamama kod Hrvatske Kostajnice u srpnju 1941. godine i doživio duboku starost – rekao bih – infernu usprkos. Čitajući njegove zapise *Korak do smrti*, shvatio sam – možda po prvi put ne sumnjajući u vlastitu spoznaju – u kakvim sve međuodnosima mogu biti ljudske tragedije i traume. Nema govora o zakonitosti uzročno-posljedičnih matrica. Pero Drakulić je između travnja i srpnja 1941. godine u svome kostajničkom zavičaju bio traumatiziran mnogo prije nego što je doživio tragediju bestijalne masovne egzekucije na Bajića-jamama. Bio je jedan od onih koji nisu mogli vjerovati u što su se sve počeli pretvarati njegovi susjedi, poznanici i – što je bilo poražavajuće – prijatelji logikama endehaških polarizacija, inkluzija/ekskluzija itd. Traumatiziranost ga je i stajala masovne internacije. Traumatiziranost ga je stajala i danas neshvatljivih svađa s njegovim budućim dželatima u kojima je i dalje prije svega vidio svoje dojučerašnje susjede, poznanike i prijatelje. Njegova trauma prestaje u trenucima kada su oko njega počeli zlikovački umirati njegovi supatnici, redom ljudi koji isto tako kao i on nisu mogli shvatiti zašto moraju fizički nestati. U tom je trenutku Drakulićeva volja za životom bila jača od svega. Titanska je bila snaga koju je u sebi smogao da bi mogao pobjeći sa stratišta. Međutim, bijeg sa stratišta suočio ga je prvi put svom silinom s tragedijom koju je preživio jedino on i nitko više iz njegove skupine nesretnika. Susret s drugim bjeguncem sa stratišta bio je uvelike susret ljudi koji znaju da su obojica stigli iz pakla, ali koji ne

vjeruju da su jedan drugom potrebni da bi doista preživjeli. Bio je to početak novog ciklusa Drakulićevih trauma. Najprije uopće nije znao kome bi se uopće mogao obratiti za pomoć, a kada je to i pokušao među "svojima" na raznim stranama često je nailazio na strah od suočavanja s endehaškom istinom i zaziranje od opasnosti koje bi mogle proisteći zbog pomaganja "bjeguncu iz pakla".

Budući da su se tragedije na Bajića-jamama, kao i na mnogim drugim stratištima nastavljale i nisu prestajale praktično do kraja rata, Drakulić je ovu svoju knjigu posvetio kako uspomeni na one koji su nestali u Bajića-jamama, tako još više onima koji su s njihovih stratišta smogli snage bježati. Dirljiva su sjećanja kozarskog partizana Dušana Banjca, također bjegunca s Bajića-jama iz 1942. godine, kojeg je Petar Drakulić prvi put susreo tridesetak godina poslije zločina koji je preživio. Banjac, tada već u dubokoj starosti, skoro slijep i gluh i, dakako, živa sjećanja jedino za zločin koji je preživio i to životareći u bijedi svoga izgubljenog kozarskog zaselka, u moru blata, nijednog trenutka – sudeći prema zapisu – nije zažalio što se kao zarobljenik nakon sloma kozarskog partizanskog otpora identificirao kao partizan i time reducirao na nulu svoje šanse da preživi. Ponos i volja za životom bili su i u njegovu slučaju toliko jaki da se bijegom uspio spasiti sa samog stratišta. Od Pere Drakulića vrlo malo saznajemo o Banjčevim autopercepcija tragedija i trauma. Za razliku od Drakulića, vjerojatno nepismeni, u najboljem slučaju polupismeni Banjac nije pisao. Njegove tragedije i traume ostale su u njemu interiorizirane, neprepoznatljive jedna drugoj u svojim razlikovnostima.

Dvije smrti skojevca Ilije Studena – također žrtve Bajića-jama iz 1943. godine – šokantne su zbog upravo demonske volje za životom mladog čovjeka koji nije htio iznevjeriti ni sebe ni partizanski pokret s kojim se kao društveno biće identificirao. Dva puta je pokušao bježati kao osuđenik na smrt koji ništa nije priznao i iako je drugi put bježeći ubijen u bijegu na Bajića-jamama, očito je bio jači od svih onih koji su se doživljavali kao gospodari njegova života. On nije imao vremena ni za suočavanje s vlastitom tragedijom ni s vlastitim traumama. Volja za životom bila je jača do posljednjega njegovog daha. Dvije smrti Ilije

Studena još su potresnije jer ih prati motiv majke koja u stopu prati svog sina dokle god u tome nije bila fizički onemogućena.

Pero Drakulić nije bio povjesničar. Htio je biti mnogo više nego kroničar svog vremena. Htio je biti angažirani svjedok, čovjek s potrebom da piše da se ne zaboravi i da se ne bi ponovilo. Rukopis je izgleda započet 1971., a završen 1976. godine. Uopće nije sporno da je riječ o izvoru koji će svaki profesionalni povjesničar koristiti slijedeći bezbrojna pravila kritike izvora. Međutim, djelo Pere Drakulića, nastalo u vrijeme kada se još uvijek kanonski i s mnoštvom autocenzura svjedočilo o svojim ratnim tragedijama i traumama ipak je drugačije, vrednije i to prije svega zato što je svim ideologijskim nanosima unatoč – vjerodostojnije. Zato i zavređuje drugi puta biti objavljeno kao prilog imperativno potrebnim nastojanjima za humanizacijom ljudskih iskustava koja se, nažalost, na različite načine i u različitim oblicima ipak ponavljaju. Tim je važnije umjeti nositi se s njima.

U Zagrebu, 11. svibnja 2014.

prof. dr. sc. Drago Roksandić

Kratka biografija Petra Pere Drakulića

Petar Drakulić, poznatiji pod imenom Pero, rođen je 10. srpnja 1901. u Gornjem Hrastovcu u općini Majur, u siromašnoj seoskoj porodici. Osnovno školovanje završio je u Graboštanima kao posebno nadaren đak koji nije mogao nastaviti školovanje iz ekonomskih razloga, pa ostaje na svojemu imanju. Odrastanjem i marljivim radom svoje je siromašno gospodarstvo s vremenom unapredio u (za ono vrijeme) potpuno napredno gazdinstvo, izgradivši neophodne objekte (gospodarske zgrade) te nabavivši poljoprivredne strojeve (vršilice, parni mlin, stolarsku i kolarsku radionicu i alate). Takvim radom i korektnim odnosom prema svima stekao je ugled među ljudima u zavičaju i šire. Kao takav, biran je u tadašnje društvene organe i organizacije (općinski odbornik, zadružni i sokolski aktivist, arbitražni seoski sudac i dr.). Stvaranjem ustaške države, Pavelićeve NDH, 1941. godine, Peru među prvima Srbima majurske općine hapse, muče i zlostavljaju. Početkom kolovoza 1941. izveden je s četrdesetak uhapšenih Srba na strijeljanje na Bajića jame kod Kostajnice, odakle ispred ustaških cijevi i iskopane rake uspijeva pobjeći, koristeći blizinu jedne šikare i poznavanje terena. Poslije bijega priključuje se narodnom ustanku i oslobodilačkom pokretu. Organizira i rukovodi "partizanskom kurirskom vezom" između Banije, Korduna i Like sa Slavonijom i Podravinom (razmjena partizanskih jedinica, transporti žita iz Slavonije za Baniju, Kordun, Liku i Dalmaciju). Početkom 1944. godine, nakon izdaje kolaboracionista, Peru ponovo hapse, saslušavaju i muče u Kostajnici, odakle ga bolesnog otpremaju u

sisačku bolnicu. Iz bolnice ga sisački i majurski simpatizeri i komunisti uspijevaju spasiti i otpremiti na slobodni teritorij Banije. Nakon oporavka preuzima dužnost predsjednika Kotarskog suda za kotar Kostajnica u Borojevićima, a na toj dužnosti ostaje do oslobođenja zemlje 1945. godine. U mirnodopskom periodu preuzima organizaciju zadrugarstva na Baniji, a zatim prelazi u Zagreb na funkciju pomoćnika ministra građevinarstva Hrvatske. Tu počinje njegovo prvo razočaranje u destruktivnije ponašanje ljudi (komunista) i društva (KPJ), koje očigledno čini otklone u odnosu na proklamirane tekovine tek završene revolucije. Neshvatljivi su mu neodgovornost prema poslu, nihilizam, grupašenje, očito sektaštvo i raslojavanje društva, pa odlučuje sve to napustiti. Povlači se sa svih funkcija i 1955. odlazi u zasluženu mirovinu. Ujedno ozbiljnije nastavlja rad na memoarskoj građi i pripremanju teksta za svoju knjigu *Korak do smrti*. Iako je u odnosu na druge imao mnogo razloga za mnoga ratna i mirnodopska odlikovanja, nije ih želio, posebno ne ona boračka (partizanska), jer ordenje i jest za ratnike! Sa zadovoljstvom je nosio Partizansku spomenicu 1941. i Medalju zasluga za narod, jer je smatrao da se s ta dva odlikovanja odužio narodu svojom ljudskom obavezom da uvijek bude u službi naroda.

Sisak, srpanj 2013.

Ljubisav Drakulić

SADRŽAJ

Đorđe Đurić: Protiv zločina 5

U spomen palima 11

Bajića-jame – grobnica nevinih 15
Bio sam korak do smrti. 18
Hapšenje Miloša Damjanića 21
Bijeg Jovana Bajića. 31
Glas koji se ne zaboravlja 32
Jednim metkom ubijaju trojicu 36
Metak nije pogađao 41
Lutanje uz pratnju mjeseca 45
Među ljudima 49
Tako su umirali kozarčani 54
U potrazi za Dušanom 55
Pred nama su bili Nijemci 58
Odbrojavanje i vezanje 61
Put na gubilište 65
Osjetio sam neki plamen 66
Ustajem između mrtvih 68

Dvije smrti Ilije Studena 71
Skojevski sastanak na staji 72
Pred njemačkim vojnim sudom 76
Tužna materina priča 78

Spisak pobjeglih sa strijeljanja na Bajića-jamama 83

Drago Roksandić: Svjedočanstva koja obvezuju 87

Kratka biografija Petra Pere Drakulića 91

Prvo izdanje objavilo je SPOMEN-PODRUČJE JASENOVAC
(direktor: Radovan Trivunčić) 1977. godine, priredio ga je Đorđe
Đurić, a za tehničko uređenje i korekturu Franjo Pirc. Štampano je
u sisačko štampariji "Joža Rožanković".